

MORMINTE ORIENTATE VEST–EST DIN NECROPOLA DE TIP SÂNTANA DE MUREȘ–ČERNJACHOV DE LA BRĂVICENI¹. CONTRIBUȚII LA PROBLEMA RĂSPÂNDIRII CREȘTINISMULUI ÎN GOTHIA

DE

VLAD VORNIC

Keywords: *burials, Sântana de Mureș–Černjachov, Christianity, Gothia*

După cum arată cu claritate numeroasele descoperiri arheologice, creatorii și purtătorii culturii Sântana de Mureș–Černjachov au practicat deopotrivă ambele rituri funerare, îngropându-și defuncții atât prin incinerare cât și prin înhumare. Potrivit unor cercetări riguroase mai recente însă, contrar presupunerilor generalizate că ar constitui un domeniu conservator și refractar la schimbări, obiceiurile de înmormântare folosite de aceleași comunități de populație au suferit transformări profunde și destul de rapide².

Astfel, s-a putut dovedi convingător că în faza timpurie a culturii Sântana de Mureș–Černjachov ritul funerar practicat cu predilecție, iar de unele grupuri umane chiar exclusiv, era incinerarea, mormintele din sectoarele inițiale ale necropolelor fiind cu precădere de tipul „în urnă cu capac” sau „fără urnă”, cu oasele calcinate depuse direct în groapă³. Urmează apoi o fază în care, datorită probabil unor impulsuri venite din lumea romană, are loc un proces rapid de modificare a obiceiurilor de înmormântare, producându-se o deplasare de la incinerare la înhumare. Mormintele de înhumare caracteristice pentru faza mijlocie a culturii și care predomină în majoritatea cimitirelor de tip Sântana de Mureș–Černjachov sunt orientate N–S cu scheletele depuse de regulă în decubit dorsal, cuprinzând în inventar foarte des ofrande de alimente și de băuturi (reprezentate de oale, castroane, căni, pahare și amfore), inclusiv de carne de animale. Tot la nivelul acestei etape și probabil tot ca efect al unor influențe exercitate din partea Imperiului roman își fac apariția și primele morminte cu schelete întinse pe spate orientate cu capul spre V, lipsite în general de inventar,

¹ Aducem calde mulțumiri și pe această cale domnului dr. Vasile Grosu pentru permisiunea de a utiliza în acest studiu datele arheologice obținute prin cercetările de la Brăviceni.

² I. Ioniță, *Chronologie der Sântana de Mureș–Černjachov Kultur*, în *Peregrinatio Gothica* (Archaeologia Baltica VII), 1986, p. 295–351; idem, *Veränderungen der Bestattungssiten im Gräberfeld von Târgșor*, în *Peregrinatio Gotica* (Archaeologia Baltica VIII), 1989, p. 159–183; idem, *Elemente creștine în practica riturilor de înmormântare din Moldova din secolele IV–V e.n.*, în *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 259–261; idem, *Populația locală în secolul al IV-lea în regiunile extracarpătice*, în *Istoria românilor. Vol. II. Daco-romani, romanici, alogeni*, București, 2001, p. 622–625.

³ *Ibidem*; O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș–Černjachov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, Târgoviște, 2005, tab. 1; V. Vornic, *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș–Černjachov de la Budești*, Chișinău, 2006, p. 239; M. B. Ščukin, T. A. Ščerbakova, *Khronologii mogil'nika Dančeny*, în I. A. Rafalovič, *Dančeny. Mogil'nik černjachovskoj kul'tury III–IV vv. n.é.*, Chișinău, 1986, p. 204, Fig. 6; O. Šarov, *Chronologia mogil'nikov Ružičanka, Kosanovo, Dančeny i problema datirovki černjachovskoj kul'tury*, în *Problemy khronologii épochi Latena i Rimskogo vremeni*, Sankt-Peterburg, 1992, p. 174, tab. III.

complexe funerare al căror număr crește în mod simțitor spre finalul culturii respective⁴. În conformitate cu unele estimări, ultima grupă de înmormântări este totuși destul de redusă numeric, reprezentând mai puțin de 20% din totalul mormintelor de înhumăție descoperite până în prezent în diferitele regiuni ale marelui cerc cultural Sântana de Mureș–Černjachov⁵. Trebuie făcută însă precizarea că în anumite necropole databile în fazele târzii ale culturii procentajul înmormântărilor orientate V–E este mai mare, în unele cimitire ele constituind chiar tipul de mormânt predominant⁶.

Data fiind importanța deosebită a problematicii pe care o ridică această categorie de descoperiri funerare, în rândurile ce urmează ne propunem să tratăm despre înmormântările orientate V–E dezvelite într-un asemenea cimitir târziu de tip Sântana de Mureș, anume cel de la Brăviceni (r. Orhei). Semnalat în iarna anului 1977 cu prilejul unor lucrări de construcție, când s-au distrus circa 8 morminte de înhumăție, complexul în discuție a fost investigat prin săpături sistematice de către Vasile Grosu în anii 1977, 1980 și 1981. În urma a trei campanii de săpături a fost dezvelită cea mai mare parte din necropolă, mai exact o suprafață de 4 588 m², descoperindu-se în total 181(?) de morminte, dintre care unul de incinerăție și 180(?) de înhumăție, și 53 de gropi cu caracteristici culturale.

La fel ca și în alte necropole de tip Sântana de Mureș–Černjachov, marea majoritate a mormintelor de înhumăție din cimitirul de la Brăviceni sunt orientate pe direcțiile V–E și N–S, fiecare din ele cu unele devieri. Proporția dintre cele două categorii de morminte diferă destul de mult, fiind în favoarea celor orientate V–E. Astfel, s-a constatat că 89 din totalul de 160 complexe funerare cu orientarea precizată, adică 55,6%, se aflau pe direcția V–E, iar 56, reprezentând 35%, pe axa N–S. La acestea se adaugă șase morminte dispuse NE–SV, unul S–N și câte două înmormântări cu orientarea E–V și SV–NE.

Unicul mormânt de incinerăție (nr. 96) descoperit în necropola de la Brăviceni avea oasele umane calcinate depuse într-o oală lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă, așezată cu gura în jos. Este de reținut că mormântul respectiv se găsea în marginea de est a cimitirului, într-o zonă care nu a putut fi cercetată integral (Fig. 1).

Consemnăm în acest context că prin elementele de rit pe care le prezintă, complexul de la Brăviceni își găsește mari asemănări cu necropola sincronă din bazinul Niprului Mijlociu de la Žuravka, din care s-au cercetat un mormânt de incinerăție, 71 de înhumăție orientate V–E, 52 plasate N–S și unul cu orientarea E–V⁷. Este interesant de remarcat însă faptul că, spre deosebire de cimitirul de la Žuravka, unde mormintele orientate V–E apar masate în zona de vest⁸, la Brăviceni ele sunt răspândite pe întreaga suprafață a necropolei, la fel ca înmormântările cu orientarea N–S (Fig. 1).

În spațiul pruto-nistean se mai cunosc două necropole de tip Sântana de Mureș–Černjachov în care proporția mormintelor orientate V–E este mai mare decât a înhumățiilor cu orientarea N–S, anume cele de la Cholmskoe⁹ și Slobozia–Chișcăreni (Lazo)¹⁰. Este de subliniat însă că ambele aceste cimitire de mici dimensiuni sunt monorituale, cuprinzând numai morminte de înhumăție. Un număr relativ mare (37) de morminte orientate V–E s-au descoperit în necropola birituală de tip Sântana de Mureș–Černjachov de la Budești și ele se concentrează în marginea de sud-est și parțial în zona centrală a complexului¹¹. Dar procentajul acestei categorii de înmormântări la Budești este destul de redus, reprezentând aproximativ o cincime din totalul înhumățiilor cu orientarea stabilită¹².

⁴ I. Ioniță, *Elemente creștine...*, p. 260–261; O. L. Șovan, op. cit. p. 186–188; V. Vornic, op. cit., p. 241; È. A. Symonovič, *Pamjatniki černjachovskoj kul'tury Stepново Podneprovja*, în *Sov. Arch.*, XXIV, 1955, p. 308–310; idem, *Magija i obrjad pogrebenija v černjachovskuju epochu*, în *Sov. Arch.*, 1, 1963, p. 51–54; idem, *Pogrebenija s trupopolozhenijami na černjachovskich pamjatnikach*, în È. A. Symonovič, N. M. Kravčenko, *Pogrebal'nye obrjady plemen černjachovskoj kul'tury*, *Svod Archeologičeskich Istočnikov*, D 1–22, Moskva, 1983, p. 19, 40.

⁵ M. Maćczyńska, *West-Ost orientierte Körpergräber der Černjachov-Kultur*, în *Materialy po archeologii, istorii i etnografii Tavrii*, 5, 1996, p. 338; I. Ioniță, *Populația locală...*, p. 622; È. A. Symonovič, *Pogrebenija s trupopolozhenijami...*, p. 15; G. F. Nikitina, *Sistematika pogrebal'nogo obrjada plemen černjachovskoj kul'tury*, Moskva, 1985, p. 33, 37; B. V. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura. Problema etnosa*, Lublin, 2001, p. 21.

⁶ *Ibidem*, p. 201–202.

⁷ È. A. Symonovič, op. cit., p. 65.

⁸ *Ibidem*, p. 134, tab. 8, I.

⁹ A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *Zemledel'cy i kočevniki v nizovjach Dunaja I–IV vv. n. e.*, Kiev, 1984, p. 73.

¹⁰ A. N. Levinskij, *Lazo – mogil'nik final'noj fazy černjachovskoj kul'tury v Moldove*, în *Stratum plus*, 4, 1999, p. 156.

¹¹ V. Vornic, *Op. cit.*, p. 168, 169, Fig. 152, 2.

¹² *Ibidem*.

Este locul potrivit, credem, să consemnăm că, în ceea ce privește ritul și ritualurile funerare, mormintele dispuse V–E de la Brăviceni, ca și din alte necropole ale culturii Sântana de Mureș, prezintă similitudini destul de apropiate printre complexe funerare din prima jumătate a secolului V de la Botoșani–Dealul Căramidăriei, atribuite de specialiștii care le-au cercetat și publicat unor ostrogoți aflați sub dominația hunilor¹³. Precizăm că prin cercetările restrânse efectuate în anii 1960–1963 în două puncte situate în marginea estică a orașului Botoșani au fost dezvelite un număr total de 23 de înmormântări, dintre care 20 orientate V–E și trei N–S, lipsite complet de inventar sau cu un inventar destul de sărăcăcios¹⁴.

Adâncimea mormintelor orientate V–E din cimitirul de la Brăviceni varia foarte mult, fiind cuprinsă între 0,4 și 2,7 m în raport cu suprafața actuală a terenului. Grupate sub acest aspect, 14 morminte aveau adâncimea de 0,4–1 m, 38 morminte – 1,05–1,5 m, 28 morminte – 1,53–2 m și 8 morminte – 2,05–2,7 m. Calculând adâncimile medii ale înmormântărilor cu orientarea V–E și ale celor plasate N–S, se constată că acestea sunt mai mari la prima categorie de înhumați, deși diferența dintre ele nu se prezintă atât de clar cum se dovedește a fi în alte necropole sincrone înrudite¹⁵. Este interesant de consemnat că printr-o adâncime mai mare a gropilor se caracterizează și mormintele orientate V–E din necropola datată în epoca hunică de la Botoșani – Dealul Căramidăriei¹⁶.

Privite din punctul de vedere al modului în care au fost săpate și amenajate, mormintele de la Brăviceni luate în discuție se includ în trei grupe distincte.

Cele mai numeroase, dar și cele mai caracteristice pentru marea majoritate a cimitirelor Sântana de Mureș–Cernjachov, sunt înmormântările în groapă simplă (Fig. 3, 1, 2; 6). Acest tip de mormânt constă dintr-o groapă obișnuită, de formă rectangulară cu colțurile rotunjite sau, mai rar, ovală ori trapezoidală, a cărei dimensiuni corespund de regulă mărimii scheletelor, care aparțin unor decedați de vârstă diferită¹⁷.

O a doua grupă de complexe funerare este reprezentată de mormintele cu praguri (Fig. 2, 1, 3; 3, 3; 4, 1; 5, 1, 2). În total, la Brăviceni au fost identificate 52 de înmormântări cu asemenea amenajări, dintre care 33 erau dispuse V–E, 16 N–S și câte una E–V, NE–SV și NV–SE. Având înălțime și lățime variabile, treptele erau amenajate de regulă de-a lungul pereților sau pe întreg perimetrul gropilor. Nu lipsesc nici cazurile când astfel de amenajări apar pe o singură sau pe trei laturi, la unele morminte fiind semnalate chiar câte două-trei praguri pe aceeași latură. Facem însă precizarea că în unele cazuri este posibil ca treptele să nu fi existat inițial, ele apărând mai târziu, în urma deranjării/distrugerii rituale a acestor morminte de înhumație.

Este interesant de remarcat faptul că în cimitirul de la Brăviceni numărul și proporția mormintelor cu praguri orientate V–E se dovedește a fi mai mare decât a celor plasate N–S, din acest punct de vedere prezentând similitudini apropiate cu necropolele de la Cholmskoe¹⁸, Ranževoe¹⁹ și Slobozia–Chișcăreni, unde înmormântările cu praguri chiar predomină²⁰. După cum se știe însă, există în arealul culturii Sântana de Mureș–Cernjachov și complexe, dintre care menționăm marile cimitire birituale de la Bârlad–Valea Seacă²¹, Mihălășeni²², Budești²³ și Dănceni²⁴, în care treptele din pământ cruțat apar cu precădere la mormintele orientate pe direcția N–S.

¹³ Em. Zaharia, N. Zaharia, *Contribuții la cunoașterea culturii materiale din secolul al V-lea e.n. din Moldova în lumina săpăturilor de la Botoșani*, în *ArhMold*, VI, p. 167–178; idem, *Les nécropoles des IV–V siècles de Botoșani – Dealul Căramidăriei*, în *Dacia N.S.*, 19, p. 201–226.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ I. Ioniță, *Das Gräbelfeld von Independența (Walachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs-, Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Černjachov-Sântana de Mureș-Kultur*, Bonn, 1971, p. 27–28; C. Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani (jud. Iași)*, în *ArhMold*, VIII, 1975, p. 208; Ę. A. Symonovič, *Pogrebenija s trupopoloženijami...*, p. 16.

¹⁶ Em. Zaharia, N. Zaharia, *Contribuții...*, p. 170–171; idem, *Les nécropoles...*, p. 215.

¹⁷ Din păcate însă, nu a fost efectuat un studiu antropologic al scheletelor de la Brăviceni.

¹⁸ A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *op. cit.* p. 74,75.

¹⁹ Ę. A. Symonovič, *Koblevsij i Ranževskij mogil'niki okolo g. Odessy*, în *Mogil'niki černjachovskoj kul'tury*, Moskva, 1979, p. 63–111.

²⁰ A. N. Levinskij, *op. cit.*, p. 158, 159.

²¹ V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad–Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea – a doua jumătate a sec. al V-lea)*, București, 2004, p. 111–148, 154.

²² O. L. Șovan, *op. cit.*, p. 14–144, 194.

²³ V. Vornic, *op. cit.*, p. 72–139, 170.

²⁴ I. A. Rafalovič, *Dančeny, Mogil'nik černjachovskoj kul'tury*, Chișinău, 1986, p. 28–116.

Referitor la funcționalitatea treptelor din pământ cruțat atestate în necropola de la Brăviceni, credem că de cele mai dese ori, indiferent de orientarea mormintelor (V–E sau N–S), ele au servit la susținerea unor acoperăminte sau capace, amenajate din scânduri și nuiele, așa cum s-a constatat destul de clar cu prilejul cercetărilor de la Gavrilovka²⁵, Lețcani²⁶, Cholmskoe²⁷, Cealic²⁸ și Slobozia–Chișcăreni²⁹. În unele necropole de tip Sântana de Mureș–Černjachov din zona nord-pontică, precum cele de la Ranževoe³⁰, Koblevo³¹, Kamenka–Ančekrak³² ș.a., la acoperirea defuncțiilor s-au folosit preponderent plăcile de piatră. Este de subliniat că la Brăviceni nu au fost descoperite pietre în nici un complex funerar. În schimb, resturi de lemn putrezit, provenind foarte probabil de la niște acoperăminte, au fost semnalate în trei morminte cu praguri, dintre care două sunt orientate V–E (nr. 20 și 152), iar unul N–S (nr. 74). Cât privește urmele de lemn identificate în câteva înmormântări fără praguri, dispuse V–E (nr. 5, 26) ori N–S (nr. 32, 36), judecând după faptul că se găseau lângă sau sub schelete, ele ar putea proveni de la niște sarcofage, sicrie ori „scânduri mortuare”.

Cu privire la pragurile din pământ cruțat, ar mai trebui notat faptul că, spre deosebire de unele necropole Sântana de Mureș, cum ar fi spre exemplu cele de la Târgșor³³, Dănceni³⁴, Bârlad–Valea Seacă³⁵ și Mihălășeni³⁶, unde în mormintele orientate N–S treptele au fost folosite frecvent pentru depunerea unor ofrande, în speță recipiente de lut, la Brăviceni nu au fost semnalate asemenea situații, obiceiul respectiv nefiind practicat de această comunitate umană.

Al treilea tip de construcție funerară este documentat printr-o singură înmormântare, și anume cea notată cu nr. 147 (Fig. 5, 4). Ea constă dintr-o groapă de formă aproximativ rectangulară în plan, orientată pe direcția V–E, prevăzută pe latura de nord cu o nișă oval-alungită, adâncită cu 0,25 m, în care a fost introdus cadavrul unui individ matur. În cuprinsul culturii Sântana de Mureș–Černjachov morminte cu firidă laterală se întâlnesc sporadic și atunci când apar, ele sunt orientate de regulă N–S³⁷.

Din câte cunoaștem, cele mai mari procentaje ale mormintelor cu nișă din întreg arealul acestui complex cultural au fost atestate în cimitirele de la Furmanovka și Belen'koe, ambele situate în extremitatea sudică a spațiului pruto-nistean³⁸. Spre exemplu, în cimitirul biritual de la Furmanovka, despre care avem informații detaliate, din numărul total de 25 de morminte dezvelite, cu nișă erau prevăzute opt, ceea ce constituie 32%. Este interesant de remarcat faptul că din cele opt înmormântări cu firidă, șapte aveau orientarea N–S și doar unul V–E, acesta din urmă conținând scheletul unei persoane mature de gen feminin³⁹. Morminte orientate V–E, prevăzute cu nișă laterală, au fost semnalate și în cimitirul de la Cholmskoe, care se află tot în zona de sud a Bugeacului⁴⁰. Spre deosebire de complexul funerar de la Brăviceni însă, cele trei morminte cu firidă laterală citate aparțin unor copii⁴¹.

Ținem să notăm în acest context că o înmormântare cu nișă laterală fără inventar, aparținând unui adult, a fost semnalată și în necropola creștină din sec. IV–VI a centrului antic vest-pontic Callatis⁴². Un alt mormânt

²⁵ È. A. Symonovič, *Pamjatniki...*, p. 309.

²⁶ C. Bloșiu, *op. cit.*, p. 208.

²⁷ A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *op. cit.*, p. 74–75.

²⁸ T. A. Ščerbakova, *Mogil'nik černjachovskoj kul'tury u s. Čalyk*, în *Archeologičeskie Issledovanija v Moldavii v 1985*, Chișinău, 1990, p. 160.

²⁹ A. N. Levinskij, *op. cit.*, p. 158–159.

³⁰ È. A. Symonovič, *Koblevsij i Ranževskij mogil'niki...*, p. 63–111.

³¹ *Ibidem*.

³² B. V. Magomedov, *Mogil'nik černjachovskoj kul'turi Kam'janka-Ančekrak*, în *Archeologija davnich slovan*, Kiev, 2004, p. 131–164.

³³ Gh. Diaconu, *Târgșor. Necropola din secolele II–IV e.n.*, București, 1965, p. 50.

³⁴ I. A. Rafalovič, *op. cit.*, p. 52.

³⁵ V. Palade, *op. cit.*, Fig. 161; 182; 188; 193; 199; 256.

³⁶ O. L. Șovan, *op. cit.*, p. 194.

³⁷ B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, București, 1966, p. 101, 102, 122; V. Palade, *op. cit.*, p. 112, 123, 130, 131–133, 142, 154; E. M. Constantinescu, *Amenajări funerare în necropolele Sântana de Mureș din NE Munteniei*, în *Acta Musei Tutovensii*, II, 2007, p. 60; È. A. Symonovič, *Pogrebenija s trupopolozhenijami...*, p. 26; G. F. Nikitina, *op. cit.*, p. 49; B. V. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomorja*, Kiev, 1987, p. 33, 36.

³⁸ È. A. Symonovič, *Pridunajskij mogil'nik Furmanovka*, în *Mogil'niki černjachovskoj kul'tury*, Moskva, 1988, p. 143–163; B. V. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura. Problema etnosa*, Lublin, 2001, p. 202.

³⁹ È. A. Symonovič, *Pridunajskij mogil'nik...*, p. 152–154.

⁴⁰ A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *op. cit.*, p. 68–69, 75.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 21, 86.

orientat V–E cu firidă, al unui individ de vârstă adultă, dar prevăzut cu mai multe piese de inventar (două catrame, cuțite, un silex pentru amnar etc.), a fost descoperit între ruinele castrului roman de la Turda (*Potaissa*), fiind atribuit de cercetătorul care l-a publicat unui sarmato-alan din a doua jumătate a secolului IV ori începutul veacului V⁴³.

Între cele 180 de morminte de înhumăție descoperite în necropola de la Brăviceni s-a putut constata și existența a patru morminte în care au fost depuși câte doi defuncți. Este de remarcat că toate înmormântările respective au orientarea V–E. Într-un mormânt (nr. 90) s-au semnalat resturi de la scheletele a două persoane adulte, iar în celelalte trei (nr. 18, 115 și 168) au fost identificate câte un schelet de copil și altul de adult, toate patru complexe fiind deranjate sau răvășite din vechime. În mormântările duble constituie apariții destul de rare în aria culturii Sântana de Mureș–Cernjachov, în cele mai multe necropole de dimensiuni mici și mijlocii ele nefiind atestate. În spațiul pruto-nistean morminte duble de înhumăție s-au mai semnalat la Dănceni⁴⁴ și Budești⁴⁵, dar ele sunt orientate N–S. O înmormântare dublă cu orientarea V–E și alte două dispuse N–S sau cu orientarea neprecizată au fost descoperite în marea necropolă de tip Sântana de Mureș de la Mihălășeni⁴⁶.

În ceea ce privește poziția scheletelor în groapa sepulcrală, ea a putut fi determinată cu precizie numai la o parte din mormintele de la Brăviceni, și anume la cele de adulți, nederanjate din vechime. Majoritatea defuncțiilor, indiferent de orientare, erau așezați pe spate, cu brațele pe lângă corp și picioarele apropiate și întinse. Referindu-ne la mormintele dispuse V–E, trebuie să notăm că un număr mai redus de schelete, deși aflate în decubit dorsal, au unul din brațe întinse de-a lungul trunchiului, stângul (mormintele 19, 26, 62, 133) sau dreptul (mormintele 13, 44, 59, 123, 145), iar celălalt îndoit din cot și adus cu palma pe bazin. Două cadavre au fost depuse pe spate, în poziție întinsă, cu ambele brațe așezate pe bazin (mormintele 57 și 166), iar într-un caz s-a constatat că decedatul fusese culcat pe spate, cu brațul drept întins pe lângă corp, stângul cu palma adusă pe oasele bazinului și picioarele încrucișate în regiunea gambelor (mormântul 55). Un schelet de copil, ale cărui oase s-au păstrat doar în parte, avea picioarele îndoite din genunchi și înclinate spre stânga (mormântul 76).

Referitor la poziția defuncțiilor orientați V–E din cultura Sântana de Mureș–Cernjachov, în literatura de specialitate a fost exprimată opinia că pentru această categorie de înmormântări specifică ar fi depunerea mâinilor pe abdomen sau torace⁴⁷.

După cum arată descoperirile făcute până în prezent însă, poziția predominantă și caracteristică a scheletelor orientate V–E din cuprinsul culturii respective, ca de altfel și a celor plasate N–S, este pe spate cu mâinile și picioarele întinse în lungul corpului, așezarea brațelor pe bazin, abdomen sau torace fiind atestată mai rar. Din acest punct de vedere, complexul de la Brăviceni nu prezintă deosebiri semnificative față de restul necropolelor sincrone înrudite, despre care dispunem de informații mai bogate.

Consemnăm în acest context că aceeași poziție întinsă pe spate, cu picioarele drepte și brațele pe lângă corp, care prevalează în cimitirele de tip Sântana de Mureș–Cernjachov, este caracteristică și la mormintele din necropolele din perioada hunică de la Botoșani – Dealul Cărmidăriei⁴⁸. În schimb, în marea necropolă paleocreștină a orașului antic vest-pontic Callatis poziția predominantă a scheletelor este pe spate, cu picioarele întinse, iar mâinile îndoite din coate și așezate pe bazin sau pe abdomen⁴⁹.

La Brăviceni, ca și în alte cimitire din cuprinsul culturii Sântana de Mureș–Cernjachov, s-a constatat că o parte din mormintele de înhumăție au fost deranjate din vechime. Dar, spre deosebire de multe alte necropole de acest tip, unde s-a dovedit că numărul și procentul înmormântărilor distruse cu orientarea V–E este mult mai redus decât al celor dispuse N–S⁵⁰, în cimitirul cercetat de noi situația se prezintă diferit. Astfel, s-a putut stabili că din totalul de 89 de morminte dispuse V–E, au fost deranjate din antichitate un număr de cel puțin 33 de înmormântări (35,8%). Subliniem însă că în calcul nu au fost luate 17 morminte de copii de diferite vârste, în cazul cărora nu s-a putut determina exact dacă lipsa multor oase se datorează acizilor humici

⁴³ M. Bărbulescu, *POTAISSA. Studiu monografic*, Turda, 1994, p. 181.

⁴⁴ I. A. Rafalovič, *op. cit.*, p. 32.

⁴⁵ V. Vornic, *op. cit.*, p. 93.

⁴⁶ O. L. Șovan, *op. cit.*, p. 20, 50, 128, 195.

⁴⁷ I. Ioniță, *Elemente creștine...*, p. 260; idem, *Populația locală*, p. 622; idem, *Goșii*, în *Istoria românilor. Vol. II. Daco-romani, romanici, alogeni*, București, 2001, p. 691.

⁴⁸ Em. Zaharia, N. Zaharia, *Contribuții...*, p. 171; idem, *Les nécropoles...*, p. 215.

⁴⁹ C. Preda, *op. cit.*, p. 24, 84–114.

⁵⁰ È. A. Symonovič, O kul'tovych predstavlenijach naselenia jugo-zapadnyh oblastej SSSR v pozdneantičnyj period, în *Sov. Arch.*, 2, 1978, p. 110; idem, Pogrebenija s trupopolozhenijami..., p. 40; O. Petrauskas, Die Gräberfelder der Cernjachov-Kultur von Kosanovo und Gavrilovka – eine vergleichende Studie zu Chronologie, Bestattungssitten und ethnokulturellen Besonderheiten, în *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 84, Frankfurt am Main, 2003, p. 233–234, 269–270.

sau deshumerii ulterioare, și alte cinci complexe sepulcrale orientate pe axa V–E, în care nu s-a semnalat nici o urmă de schelet. Pentru comparație, consemnăm că din cele 56 de morminte cu orientarea generală N–S, distruse cert din vechime sunt 26, ceea ce reprezintă circa 46%. Totuși, această proporție numerică, chiar dacă este ceva mai mare decât a complexelor funerare deranjate dispuse V–E, se dovedește a fi mult mai mică față de cea constatată, spre exemplu, în necropolele de tip Černjachov de la Gavrilovka, Žuravka și Kosanovo, unde înmormântările cu orientarea N–S deranjate constituie peste 50%, iar cele V–E mai puțin de 15% din totalul înhumaților⁵¹.

Ținem să menționăm în acest context că un procent relativ ridicat al mormintelor distruse din vechime s-a constatat și în cimitirele de mici dimensiuni de la Botoșani–Dealul Căramidăriei⁵². Astfel, din cele 23 de înmormântări dezvelite până în prezent, șase s-au dovedit a fi răvășite, ceea ce constituie circa 26%⁵³.

Referitor la înmormântările răscolite din cimitirele culturii Sântana de Mureș–Černjachov, trebuie notat că unele schelete au fost distruse integral, pe când altele parțial, prezentându-se fie sub forma unor împrăstieri ori îngrămădiri de oase pe fundul gropii, fie cu o parte dintre oase în poziție normală, iar cu altele împrăștiate. Este interesant de consemnat că în anumite necropole, cum ar fi spre exemplu cele de la Bârlad–Valea Seacă și Budești, predomină mormintele răvășite total sau aproape total⁵⁴, pe când în altele – cum ar fi marele cimitir de la Mihălășeni – înmormântările distruse parțial, afectată fiind de regulă zona toracică a scheletelor⁵⁵.

La Brăviceni se constată o situație interesantă, care ar putea avea o oarecare semnificație religioasă, mai dificil însă de explicat în stadiul actual al cercetărilor: dacă în cazul înmormântărilor dispuse V–E preponderente sunt complexele distruse parțial (21), atunci între mormintele distruse cu orientarea N–S prevalează cele răvășite total (15).

La fel ca și în alte necropole înrudite, s-a putut observa că majoritatea mormintelor deranjate parțial de la Brăviceni au avut răscolită jumătatea superioară a scheletelor, cu precădere cutia toracică, uneori fiind atinse și mâinile, craniul, oasele bazinului și femurele. În unele cazuri, oasele au putut fi regăsite în groapă, dar alteori ele nu au fost reînhumate. Cât privește înmormântările răvășite în totalitate, s-a constatat că au fost reîngropate fie majoritatea oaselor, fie doar câteva resturi din schelet.

Un caz aparte îl prezintă complexele fără nici o urmă de schelet, identificate în număr de nouă, dintre care cinci sunt orientate V–E (nr. 43, 45, 73, 98 și 99), trei N–S (nr. 63, 64 și 100) și unul NV–SE (nr. 56). Unele complexe (nr. 43, 63, 73, 98 și 100), judecând după dimensiunile mici ale gropilor, este posibil să fie morminte de copii, ale căror schelete au dispărut complet prin putrezire. Celelalte însă ar putea reprezenta morminte de înhumație distruse în întregime, ale căror schelete nu au mai fost reînhumate, sau, mai curând, niște cenotafe. Asemenea complexe, în care scheletele lipsesc în totalitatea lor, prevăzute sau nu cu inventar, interpretate cel mai frecvent ca cenotafe, au fost semnalate și în alte necropole de tip Sântana de Mureș, precum cele de la Spanțov⁵⁶, Bârlad – Valea Seacă⁵⁷, Mihălășeni⁵⁸, Gherăseni⁵⁹, Furmanovka⁶⁰ etc.

Așa cum probează concludent cercetările arheologice, o caracteristică esențială a înmormântărilor orientate V–E din cimitirele culturii Sântana de Mureș–Černjachov este lipsa generală din cuprinsul lor a inventarului, în special a ofrandelor alimentare. În privința situației de la Brăviceni, trebuie notat că din totalul de 89 de morminte dispuse V–E documentate cert, lipsite complet de inventar sunt cel puțin 65 de complexe funerare, ceea ce reprezintă circa 71%. În realitate însă proporția numerică a mormintelor fără inventar de la Brăviceni este chiar mai mare, deoarece în acest calcul nu a fost luat un mormânt (nr. 21) în care s-au identificat numai câțiva dinți de cal(?), precum și altele cinci, din umplutura cărora s-au recuperat fie resturi nesemnificative de vase ceramice (mormintele 18, 128, 156 și 166), fie un mic fragment inform de bronz (mormântul 12). Celelalte înmormântări cu orientarea V–E aveau, în marea lor majoritate, un mobilier funerar sărăcăcios, care consta cu precădere din obiecte de podoabă și accesorii vestimentare.

Astfel, un număr de opt morminte (nr. 19, 25, 40, 59, 65, 81, 116 și 148) conțineau drept inventar exclusiv coliere de mărgelă sau câte o singură asemenea piesă. În cuprinsul unui mormânt distrus din vechime (nr. 145), pe lângă o mărgică de sticlă, s-au mai găsit câteva fragmente ceramice necaracteristice, iar în altul

⁵¹ É. A. Symonovič, *Pogrebenija s trupopoloženijami...*, p. 65, 69; O. Petrauskas, *op. cit.*, p. 233, 234, 269, 270.

⁵² Em. Zaharia, N. Zaharia, *Contribuții...*, p. 171; idem, *Les nécropoles...*, p. 215.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ V. Palade, *op. cit.*, p. 111–148; V. Vornic, *op. cit.*, p. 173.

⁵⁵ O. L. Șovan, *op. cit.*, p. 200.

⁵⁶ B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 124, 128.

⁵⁷ V. Palade, *op. cit.*, p. 156.

⁵⁸ O. L. Șovan, *op. cit.*, p. 195.

⁵⁹ E. M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 60.

⁶⁰ É. A. Symonovič, *Pridunajskij mogil'nik...*, p. 154, 157.

deranjat parțial (nr. 135), în afară de un colier alcătuit din numeroase mărgelile de coral(?) și sticlă colorată, s-au identificat opt oase mici de animal, a căror semnificație ne scapă (arșice?). Câte o salbă de mărgelile de sticlă ori carneol s-au mai aflat și în mormintele 71 și 114, care s-au dovedit a fi ceva mai bogate, primul mai conținând în inventar o cataramă de argint, două fibule de bronz și un cuțit de fier, iar al doilea – o pensetă de bronz și o cană de lut ars, depusă lângă glezna piciorului drept.

Două înmormântări dispuse V–E (nr. 103 și 152), dintre care una răvășită din vechime, conțineau drept inventar câte o fibulă de bronz, iar un mormânt nederanjat, notat cu nr. 36 – o cataramă de bronz și două cioburi de la un vas ceramic, aflate pe oasele bazinului.

Un caz interesant îl prezintă mormântul de copil 42, care cuprindea o verigă de tâmplă de bronz și două monede de argint perforate, găsite una pe frunte și alta în gura defunctului. Faptul că monedele sunt perforate sugerează folosirea lor în calitate de podoabe. Pe de altă parte, aflarea monedelor pe frunte și în gura defunctului amintește de „obolul lui Charon”, străvechi obicei de tradiție greco-romană preluat și de unele populații „barbare” în curs de romanizare.

În afară de mormântul 114 la care ne-am referit deja, câte un recipient pentru băut, și anume un pahar și probabil o cupă de sticlă, au mai fost aflate în două înmormântări, cele însemnate cu nr. 70 și 108. Ambele morminte erau distruse din antichitate, primul complet, iar al doilea parțial, *in situ* păstrându-se oasele picioarelor, dar și vasul de sticlă (un pahar conic cu pereții subțiri), care era așezat în colțul sud-vestic al gropii funerare.

La două complexe funerare orientate V–E din cimitirul de la Brăviceni (nr. 3 și 55) a fost atestat și obiceiul de a depune cu prilejul înmormântării celui decedat ofrande de alimente. Mormântul 3, care era nederanjat, avea asupra scheletului un os de animal, rămas de la ofranda de carne, și două cioburi ceramice, unul de la un castron de factură romană și celălalt de la un borcan lucrat cu mâna, ambele recipiente fiind probabil sparte cu prilejul înmormântării. Ofranda alimentară din cealaltă înmormântare este reprezentată de o oală fragmentară lucrată cu mâna din pastă grosieră, depusă la picioarele defunctului. De notat că mormântul 55 mai conținea în inventar o verigă de tâmplă din sârmă de bronz, aflată pe tâmpla dreaptă.

Ținem să consemnăm în acest context că dacă recipientele pentru ofrande de băuturi (pahare, căni sau amfore) se întâlnesc uneori în mormintele orientate V–E din cuprinsul culturii Sântana de Mureș–Cernjachov, atunci ofrandele animaliere și recipientele pentru alimente constituie apariții extrem de rare în complexele cu asemenea orientare. Dintre necropolele din aria vestică a acestei culturi în care a fost atestat obiceiul depunerii de pahare de sticlă sau căni și amfore ceramice în preajma defuncțiilor cu orientarea V–E cităm pe cele de la Cholmskoe (M. 51)⁶¹, Slobozia–Chișcăreni (M. 10 și 36)⁶², Budești (M. 266)⁶³, Independența (M. 20)⁶⁴, Boanca (M. 9)⁶⁵, Călărași (M. 1)⁶⁶, Bârlad–Valea Seacă (M. 112)⁶⁷ și Mihălășeni (M. 405, 426 și 466)⁶⁸. Cât privește practica depunerii ofrandei de carne de animale și/sau a vaselor cu alimente, aceasta a fost documentată cert la Dănceni (M. 145)⁶⁹, Bârlad–Valea Seacă (M. 310)⁷⁰ și Mihălășeni, în ultima necropolă fiind identificate resturi de oase de animale în cinci morminte plasate V–E, iar recipiente pentru ofrande de alimente în numai un singur astfel de complex⁷¹.

Este interesant de remarcat faptul că, față de mormintele orientate V–E din cimitirele culturii Sântana de Mureș, în marea necropolă paleocreștină din epoca romano-bizantină de la Mangalia (Callatis) recipiente de sticlă și de lut pentru lichide au apărut ceva mai des, pe când oase de animale nu au fost atestate deloc în complexele funerare⁷². O altă situație se dovedește a fi existat în cimitirele din secolul V de la Botoșani – Dealul Cărmidăriei, unde lipsesc cu totul din inventarul mormintelor atât vasele de lut și de sticlă, cât și resturile de la ofrandele de carne de animale⁷³.

⁶¹ A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *op. cit.*, p. 70, 71.

⁶² A. N. Levinskij, *op. cit.*, p. 126, 149.

⁶³ V. Vornic, *op. cit.*, p. 125.

⁶⁴ B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 53.

⁶⁵ M. Munteanu, F. Rădulescu, *Două necropole din secolul IV e.n. recent descoperite în sud-estul Munteniei, în Thraco-Dacica*, XIII, nr. 1–2, p. 127.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 132.

⁶⁷ V. Palade, *op. cit.*, p. 116.

⁶⁸ O. L. Șovan, *op. cit.* p. 122, 127, 134, 228.

⁶⁹ I. A. Rafalovič, *op. cit.*, p. 58.

⁷⁰ V. Palade, *op. cit.*, p. 126.

⁷¹ O. L. Șovan, *op. cit.*, p. 228.

⁷² C. Preda, *op. cit.*, p. 25–34, 84–114.

⁷³ Em. Zaharia, N. Zaharia, *Contribuții...*, p. 167–178; idem, *Les nécropoles...*, p. 201–226.

Revenind la prezentarea diferitelor elemente de rit și obiceiuri de ritual atestate la înmormântările orientate V–E de la Brăviceni, mai facem mențiunea că în câteva cazuri în cuprinsul gropilor au fost depistate urme de foc sau, mai exact, cărbuni de lemn, a căror prezență ar putea fi pusă în legătură cu credința de purificare a „locașului veșnic” și a înhumatului. Este de remarcat că din cele patru mormine dispuse V–E la care s-a documentat această practică, trei (nr. 12, 38 și 41) erau distruse din vechime, cărbunii, în cantitate mai mare ori mai mică, fiind semnalati în umplutura gropilor. În singurul mormânt nederanjat (nr. 156), care a aparținut unui individ matur, depus în decubit dorsal, cu brațele pe lângă corp, cărbunii se aflau în zona craniului, mai precis în dreapta acestuia. Pentru a ne face o imagine mai completă și mai exactă cu privire la locul și rostul cărbunilor de lemn din cadrul complexelor funerare de la Brăviceni, trebuie să facem precizarea că asemenea elemente s-au identificat și într-un număr de șapte morminte plasate pe direcția N–S (nr. 1, 2, 17, 27, 137, 160 și 161), în unul dispus NV–SE (nr. 154), precum și în unul cu orientarea neprecizată (nr. 118). Din acest punct de vedere însă, cimitirul antic de pe valea Răutului nu face notă distinctă față de altele de același tip, deoarece, așa cum dovedesc cercetările de până acum, urmele de foc sub formă de cărbune, atunci când s-au semnalat, au apărut cu precădere în înmormântările orientate N–S⁷⁴.

Ținem să menționăm în acest context că fragmente de cărbune de lemn au fost semnalate și asupra a trei schelete orientate V–E din cimitirele de epocă hunică de la la Botoșani–Dealul Cărmidăriei⁷⁵. Este de remarcat că în unul din aceste morminte, anume cel notat cu nr. 12, cărbuni au fost depuși și în gura decedatului, practică sepulcrală a cărei semnificație este mai dificil de deslușit⁷⁶. Cât privește supoziția că înmormântările cu cărbuni de la la Botoșani – Dealul Cărmidăriei ar fi aparținut unor daco-romani converșiți la creștinism care ar fi practicat anterior incinerarea⁷⁷, considerăm că ea nu este plauzibilă, deoarece nu are suport în datele arheologice și antropologice. Deși în plan religios, mormintele dispuse V–E, cu cărbuni în cuprinsul lor, au aparținut, foarte probabil, unor creștini, sub aspect etnico-cultural, credem că cei înhumați în aceste cimitire erau, mai curând, niște ostrogoți sau alani aflați sub dominația hunilor.

În sfârșit, în legătură cu mormintele de înhumație dispuse V–E din necropola de la Brăviceni trebuie să mai consemnăm că în două cazuri, și anume în complexe notate cu nr. 46 și 48, au fost identificați pigmenți și chiar bucățele de cretă, mineral care, se pare, avea aceeași funcție simbolică purificatoare ca și focul, al cărui cult este dovedit și de ritul incinerăției practicat, deși într-o măsură redusă, de acest grup uman. După știința noastră, obiceiul de a presăra cretă în mormintele de înhumație nu a mai fost atestat în alte necropole ale culturii Sântana de Mureș–Cernjachov, fiind însă, după cum arată descoperirile arheologice, relativ des practicat de triburile sarmatice din secolele anterioare⁷⁸.

Așa cum menționam chiar la începutul acestei lucrări, problematica ridicată de mormintele orientate V–E din cuprinsul culturii Sântana de Mureș–Cernjachov prezintă o însemnătate deosebită pentru cunoașterea unor fenomene de ordin spiritual ce s-au produs în cursul secolului IV și la începutul veacului următor în sânul acestor numeroase comunități de populație, care, sub aspect etnic, erau probabil, în majoritate, eterogene. Evident, avem în vedere, în primul rând, fenomenul apariției și răspândirii creștinismului printre purtătorii acestui mare complex cultural, în legătură cu care sunt puse de cei mai mulți specialiști complexe funerare avute în discuție.

Precum se știe, înmormântări orientate V–E fără inventar sau cu unul sărăcăcios au fost semnalate cu prilejul primelor cercetări efectuate în cele două necropole eponime ale acestei culturi de la Sântana de Mureș și respectiv Cernjachov, dar și la Romaški⁷⁹. Însă, mormintele de acest fel au fost evidențiate și tratate ca o grupă deosebită de complexe funerare abia în anii 50 ai secolului trecut, odată cu cercetarea și publicarea de către E. Symonovič a datelor obținute prin săpăturile din cimitirele de la Danilova Balka și Gavrilovka⁸⁰. Cu toate că numărul înmormântărilor orientate V–E dezvelite nu era atât de mare, s-a putut stabili clar că ele

⁷⁴ G. F. Nikitina, *op. cit.*, p. 55.

⁷⁵ Em. Zaharia, N. Zaharia, *Les nécropoles...*, p. 208–210.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Al. Madgearu, *Rolul creștinismului în formarea poporului român*, București, 2001, p. 72.

⁷⁸ V. Bărcă, *Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic (sec. I a.Chr. – începutul sec. II p.Chr.)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 54.

⁷⁹ I. Kovács, *A marosszentannai népvándorlaskori temető*, în *DolgCluj*, III, 2, 1912, p. 345–349; I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș–Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *ArhMold*, IV, 1966, p. 223, 226; M.J. Brajčevskij, *Romaški*, în *MIA*, 82, 1960, p. 108, 109; N. Petrov, *Černjachovskij mogil'nik (po materialam raskopok V. V. Chvojki v 1900–1901)*, în *MIA*, 116, 1964, p. 53–111; E. A. Symonovič, *Novye raboty v sele Černjachov*, în *MIA*, 139, 1967, p. 5–27.

⁸⁰ E. A. Symonovič, *Pogrebenija V–VI vv. n. e. u s. Danilovka Balka*, în *KSIIMK*, XLVIII, 1952, p. 62–70; idem, *Pamjatniki...*, p. 282–316.

prezintă o serie de caracteristici ce le deosebesc într-o anumită măsură de cele dispuse N–S. O particularitate esențială este, în primul rând, lipsa ori penuria generală a inventarului. Alte trăsături de menționat mai sunt adâncimea mare a gropilor mormintelor, prezența frecventă a pragurilor pe laturile lungi sau pe întreg perimetrul gropilor și a resturilor de lemn rămase de la sicrie, sarcofage ori acoperăminte, precum și nederanjarea (de regulă) a scheletelor, care la înmormântările orientate N–S erau în majoritate răvășite din vechime. Cât privește cronologia mormintelor dispuse V–E, pe baza unor date stratigrafice și a unor elemente de inventar, s-a dovedit că ele se datează în fazele târzii de evoluție a cimitirelor, proiectate de E. Symonovič la sfârșitul secolului IV și în veacul următor⁸¹.

Referitor la apartenența religioasă a defuncțiilor înhumați cu capul spre vest din necropolele explorate, ținând seama, pe de o parte, de orientare, de lipsa generală a inventarului, în speță a ofrandelor de alimente, și de celelalte particularități, iar pe de altă parte, de unele izvoare antice scrise referitoare la evanghelizarea unor populații „barbare” din răsăritul Europei, arheologul citat a avansat ipoteza că înmormântările respective reflectă procesul adoptării creștinismului de către unii purtători ai culturii Černjachov⁸². Acest punct de vedere a fost menținut și susținut de E. Symonovič ulterior și în alte lucrări în care s-a referit la categoria de antichități în discuție⁸³, iar într-un studiu special dedicat problemei răspândirii creștinismului printre purtătorii culturii Černjachov, apărut în anul 1978, el încearcă să aducă noi argumente în sprijinul ipotezei sale. Dintre acestea demne de reținut sunt mai multe știri ale autorilor antici și unele analogii apropiate pentru înmormântările orientate V–E din mediul „barbar” al spațiului est-european găsite în cimitirile romane paleocreștine de la Ságvár și Pécs, între care se remarcă în primul rând prezența în unele morminte sigur creștine a obiectelor de podoabă, a accesoriilor vestimentare și a vaselor de băut (pahare, căni, amforete de sticlă sau lut)⁸⁴.

Opinia că mormintele dispuse V–E din necropolele de tip Sântana de Mureș–Černjachov ar aparține unor prozești creștini a fost îmbrățișată integral și de alți cercetători, dintre care cităm pe J. Kucharenko⁸⁵, G. Fedorov⁸⁶, E. Rikman⁸⁷, B. Mitrea, C. Preda⁸⁸, I. Ioniță⁸⁹, I. Hica-Câmpeanu⁹⁰, K. Horedt⁹¹, D. Teodor⁹², Al. Levinschi⁹³, E. M. Constantinescu⁹⁴ și O. L. Șovan⁹⁵.

Unii specialiști însă nu împărtășesc această părere, punând înmormântările orientate cu capul spre vest din arealul culturii Sântana de Mureș–Černjachov fie în legătură cu o presupusă dezvoltare a anumitor tradiții familiale și locale⁹⁶ sau a credințelor solare ale populațiilor încă păgâne⁹⁷, fie pe seama anumitor triburi și populații: scito-sarmați⁹⁸, slavi⁹⁹ ori sciți târzii¹⁰⁰. De notat, totodată, că sunt și arheologi, precum Gh. Diaconu,

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² E. A. Symonovič, *Pamjatniki...*, p. 309, 310.

⁸³ Idem, *Magija i obrjad pogrebenija...*, p. 59, 60; idem, *Christianstvo i černjachovskaja kul'tura*, în *Materiali tretjoj podilskoj istoriko-kraeznacnoj konferencii*, Lviv, 1970, p. 116–118.

⁸⁴ E. A. Symonovič, *O kul'tovych predstavlenijach...*, p. 105–116.

⁸⁵ J. V. Kucharenko, *Ekonomičeskij stroj i byt vostočnyh slavjan v pervoj polovine I tysjačiletija*, în *Očerki istorii SSSR III–IX vv.*, Moskva, 1958, p. 68.

⁸⁶ G. B. Fedorov, *O dvuch obrjadach pogrebenija v černjachovskoj kul'ture (po materialam Moldavii)*, în *Sov. Arch.*, 3, 1958, p. 236; idem, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo mezhdureč'ja v I tys. n. è.*, în *MLA*, 89, 1960, p. 89–90.

⁸⁷ E. A. Rikman, *Ètičeskaja istorija Podnestrovija i priliegajuščego Podunav'ja v pervykh vekach našej èry*, Moskva, 1975, p. 251–252.

⁸⁸ B. Mitrea, C. Preda, *Necropole...*, p. 160–161.

⁸⁹ I. Ioniță, *Das Gräbelfeld von Independența...*, p. 59, 60; idem, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II–IV e.n.*, Iași, 1982, p. 107–110; idem, *Elemente creștine...*, p. 253–262; idem, *Goții...*, p. 690–692.

⁹⁰ I. Hica-Câmpeanu, *Riturile funerare în Transilvania de la sfârșitul secolului al III-lea e.n. până în secolul al IV-lea e.n.*, în *ActaMN*, 16, p. 164.

⁹¹ K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București, 1982, p. 195, 196.

⁹² D. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 80.

⁹³ A. Levinschi, *Despre un grup de necropole ale culturii Sântana de Mureș–Černjachov din interfluviul Nistru-Prut*, în *Tyragetia*, IV–V, 1997, p. 127; idem, *Lazo...*, p. 165.

⁹⁴ E. M. Constantinescu, *Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre. Nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei în veacurile IV–X d.Hr.*, București, 1999, p. 105, 110–111.

⁹⁵ O. L. Șovan, *op. cit.* p. 228–230.

⁹⁶ M. Mączyńska, *op. cit.* p. 341.

⁹⁷ N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 328, 410.

⁹⁸ V. V. Sedov, *Proischozhenie i ranjaja istoria slavjan*, Moskva, 1979, p. 97.

⁹⁹ Idem, *Slavjane v drevnosti*, Moskva, 1994, p. 273.

¹⁰⁰ B. V. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura. Problema...*, p. 38–39.

C. Opreanu, V. Bierbrauer și M. Ščukin, care și-au exprimat îndoiala în privința caracterului creștin al înmormântărilor avute în discuție, dar fără să propună vreo altă explicație a apariției lor¹⁰¹.

O opinie mai nuanțată are cu privire la această chestiune Al. Madgearu, după care creștine ar fi doar mormintele dispuse V–E fără ofrande constând din gropi simple, iar cele prevăzute cu praguri ar aparține unor sarmați păgâni¹⁰². Trebuie subliniat însă că, deși înmormântările cu trepte sunt specifice unor triburi sarmatice din secolele anterioare culturii Sântana de Mureș¹⁰³, orientarea pe direcția V–E nu este caracteristică pentru aceste populații, cum crede greșit Al. Madgearu¹⁰⁴, complexele funerare cu asemenea orientare din Câmpia Tisei la care se face trimitere datându-se cu precădere în epoca hunică¹⁰⁵ și fiind puse de către o parte din specialiști tot în legătură cu răspândirea creștinismului¹⁰⁶.

Referitor la mormintele cu praguri din cimitirele culturii Sântana de Mureș–Černjachov, atribuite de mai toți arheologii elementelor sarmatice integrate în această cultură, B. Magomedov a remarcat că ele se întâlnesc și în centrele antice grecești din nordul Mării Negre, treptele servind deseori la amenajarea unor acoperăminte din scânduri sau plăci de piatră¹⁰⁷, la fel cum se constată și în unele necropole din regiunile stăpânite de triburile gotice. Prin urmare, complexele orientate V–E cu astfel de amenajări din mediul „barbar” est-european s-ar putea datora nu tradițiilor sarmatice, cum se crede în mod obișnuit, ci mai curând influențelor recepționate din lumea greco-romană.

În ce privește interpretarea în plan cultural-religios a mormintelor orientate V–E din necropolele culturii Sântana de Mureș–Černjachov, considerăm că ipoteza după care ele, în majoritatea sau chiar în totalitatea lor, ar aparține unor creștini este cea mai plauzibilă, cu toate că probe peremptorii pentru o asemenea atribuire deocamdată lipsesc între descoperirile arheologice. Evident, avem în vedere faptul că în nici una dintre aceste înmormântări nu au fost identificate piese ori simboluri de factură sau influență creștină, așa cum s-au semnalat spre exemplu în unele morminte dispuse V–E din necropolele de epocă romană târzie sau romano-bizantină de la Mangalia (Callatis)¹⁰⁸, Ságvár¹⁰⁹ și Novo–Otradnoe¹¹⁰.

De fapt, în întreg spațiul de răspândire a culturii Sântana de Mureș–Černjachov actualmente se cunoaște o singură piesă sigur creștină, anume un medalion de sticlă cu reprezentarea Proorocului Daniel în groapa cu lei, descoperit în mormântul 123 al necropolei de la Mihălășeni¹¹¹. Acest complex funerar însă era orientat N–S și cuprindea un foarte bogat inventar, inclusiv mai multe recipiente pentru alimente și resturi osoase de la ofranda de carne, din care cauză nu poate fi considerat drept creștin, așa cum cred neîntemeiat unii specialiști¹¹². Totuși, trebuie notat că mormântul păgân în discuție se afla într-o zonă în care predominau înmormântările dispuse V–E lipsite de inventar atribuite unor creștini, situație ce dezvăluie, în opinia cercetătorului acestui valoros complex arheologic, conviețuirea credințelor și practicilor păgâne cu creștinismul incipient, precum și o toleranță foarte largă la vremea respectivă¹¹³. Judecând după dispunerea înmormântărilor orientate V–E și în

¹⁰¹ Gh. Diaconu, *Mogoșani. Necropola din secolul IV e.n.*, Târgoviște, 1970, p. 39; C. Opreanu, *Creștinismul și neamurile germanice în secolele IV–V în Transilvania*, în *EphemNap*, V, 1995, p. 237; V. Bierbrauer, *Die ethnische Interpretation der Sântana de Mureș–Černjachov-Kultur*, în *Die Sântana de Mureș–Černjachov-Kultur*, Bonn, 1999, p. 223; M. B. Ščukin, *Fenomen černjachovskoj kul'tury epochi Konstantina-Konstancija ili čto takoe černjachovskaja kul'tura*, în *Stratum plus*, 4, 1999, p. 96.

¹⁰² Al. Madgearu, *Romanizare și creștinare la nordul Dunării în secolele IV–VII*, în *AIIAI*, XXXI, 1994, p. 489; idem, *Rolul creștinismului în formarea poporului român*, București, 2001, p. 62–66.

¹⁰³ V. Bârcă, *op. cit.*, p. 41, 42; O. Dzigovskij, *Sarmati na Zachodi Stepnogo Pričernomorija naprikinci I st. do n.e. – persij polovini IV st. n. è.*, Kiev, 1993, p. 14.

¹⁰⁴ Al. Madgearu, *Romanizare...*, p. 489; idem, *Rolul creștinismului...*, p. 48, 62–66.

¹⁰⁵ M. Parducz, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn*, în *AAH*, XI, 1959, p. 381–384.

¹⁰⁶ M. Sâmpetru, *Vestul României în secolele IV–X e.n.*, în *Thraco-Dacica*, XIII, 1–2, 140, 141; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 411.

¹⁰⁷ B. V. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomorja*, p. 41; idem, *Černjachovskaja kul'tura. Problema...*, p. 35–36.

¹⁰⁸ C. Preda, *op. cit.*, p. 81, 82.

¹⁰⁹ A. Burger, *The late roman cemetery at Ságvár*, în *AAH*, XVIII, 1966, p. 99–234.

¹¹⁰ È. A. Symonovič, *O kul'tovyh predstavlenijach...*, p. 108.

¹¹¹ O. L. Șovan, *Un mormânt cu medalioane romane de sticlă din necropola de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, în *ArhMold*, XI, 1987, p. 229, 230, Fig. 2, 9, 13; idem, *op. cit.*, p. 47, 48, 228, pl. 68, 30; I. Ioniță, *Elemente creștine...*, p. 261; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 33; Al. Madgearu, *Rolul creștinismului...*, p. 67.

¹¹² D. Teodor, *op. cit.*, p. 80.

¹¹³ O. L. Șovan, *Un mormânt...*, p. 233; idem, *Necropola...*, p. 228.

cadru celoralte cimitire de tip Sântana de Mureș–Cernjachov (inclusiv la Brăviceni, unde ele se intercalează cu mormintele plasate N–S), este de admis într-adevăr că la comunitățile respective s-a manifestat o mare toleranță religioasă, indiferent de apartenența la creștinism sau la credințele păgâne ancestrale a celor decedați, așa cum au presupus și alți arheologi¹¹⁴.

În legătură cu pătrunderea creștinismului în Gothia carpato-danubiană și nord-pontică au fost puse de unii cercetători și semnele cruciforme rediate pe o serie de vase de lut semnalate în mai multe așezări și necropole de tip Sântana de Mureș–Cernjachov, cum sunt de pildă cele de la Cârliști, Iași-Nicolina, Bărboasa, Dănceni, Tăcuta, Romaški și Lepesovka¹¹⁵. Mai notăm că aceeași semnificație religioasă i-a fost atribuită de unii specialiști și semnului cruciform incizat pe un opaiț ceramic de imitație romană descoperit în celebrul sit arheologic de la Sobari¹¹⁶. În ce ne privește, dacă în cazul unor semne cruciforme simple nu excludem posibilitatea legăturii lor cu creștinismul, reprezentând *crucis religiosi*, atunci în cazul zvasticilor respingem o asemenea atribuire, întrucât s-a demonstrat în mod convingător că ele constituie niște simboluri solare legate de vechile credințe și religia triburilor germanice (gotice și vandalice), care au fost și principalii artizani ai complexului cultural Sântana de Mureș–Cernjachov¹¹⁷.

Pe seama răspândirii creștinismului printre purtătorii culturii Sântana de Mureș din spațiul est-carpatic a fost pusă de unii cercetători și o amforă romană din secolul IV, având pictată cu vopsea roșie inscripția cu conotație creștină *Makarios*, descoperită mai demult în binecunoscuta stațiune arheologică de la Trușești¹¹⁸. Dar, după cum s-a subliniat deja de către alți specialiști¹¹⁹, fiind în primul rând un recipient pentru transportul vinului sau al uleiului de măsline, amfora a ajuns la nordul Dunării anume în această calitate. De aceea, este puțin probabil ca inscripția cu *tituli picti* de pe gâtul vasului respectiv să fi avut vreo semnificație religioasă, recte creștină, pentru locuitorii așezării „barbare” din bazinul Prutului, așa cum ea prezenta în acea vreme fără îndoială pentru un locuitor din cuprinsul Imperiului roman.

Referitor la cele două piese de lut ars de la Alcedar¹²⁰ și Pălatca¹²¹, considerate prescurnicere (sigilii pentru pâinea sfințită)¹²², după cum s-a mai relevat în literatura de specialitate, datarea lor în secolul IV este puțin probabilă, ele aparținând din punct de vedere cronologic mai degrabă epocii medievale timpurii (sec. VI sau VI–VII)¹²³.

Este locul potrivit, credem, să relevăm faptul că, în ceea ce privește descoperirile de piese paleocreștine, o situație diferită de cea din Gothia extracarpatică și nord-pontică se constată în regiunile din fosta provincie romană Dacia, de unde provin circa 15 obiecte cu caracter creștin sigur și cam tot atâtea nesigure, datate în secolul IV și în prima parte a celui următor¹²⁴. De asemenea, notăm că în câteva cimitire ale unor foste centre urbane romane din spațiul intracarpatic, precum Apulum, Napoca și Potaisa, au fost dezvelite mai multe morminte orientate V–E fără sau cu un inventar sărăcăcios, constând în principal din accesorii vestimentare și podoabe¹²⁵. De remarcat că acești înhumați, deși sunt considerați de cei mai mulți cercetători drept creștini, ca și defuncții orientați cu capul spre vest din mediul culturii Sântana de Mureș–Cernjachov, nu aveau asupra lor nici o piesă de factură creștină sau însemne specifice religiei creștine, așa cum s-a constatat în unele necropole paleocreștine *intra Imperii*.

¹¹⁴ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 260.

¹¹⁵ D. Teodor, *op. cit.*, p. 78.79.121, Fig. 3; I. Ioniță, *Sondajul arheologic de la Tăcuta (jud. Vaslui)*, în *ArhMold*, XX, 1999, p. 101, Fig. 10; Ā. A. Symonovič, *O kul'tovyh predstavlenijach...*, p. 111; M. B. Ščukin, *op. cit.*, p. 95, 96, Fig. 13.

¹¹⁶ Al. Popa, *Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau)*, în *Germania*, 75, 1, 1997, p. 126, Abb. 8, 2; I. Niculiță, Al. Popa, *Prezența romană în zona nord-vest-pontică*, Chișinău, 2000, p. 69, 120, Fig. 32.

¹¹⁷ I. Ioniță, *Sondajul arheologic...*, p. 104.

¹¹⁸ N. Zugravu, M. Alexianu, *Makarios. Sur la signification d'un antroponyme attesté à Trușești (Culture Sântana de Mureș-Cernjachov)*, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, 3–4, 1996–199, p. 173–178.

¹¹⁹ Al. Madgearu, *Rolul creștinismului...*, p. 67.

¹²⁰ G. B. Fedorov, *Naselenie...*, p. 262, 280–283, pl. 65, 3.

¹²¹ I. Hica-Câmpeanu, *Das Grabfeld aus dem 4 Jh. u.Z. von Pălatca (Kr. Cluj)*, în *Dacia, N.S.*, XX, 1976, p. 27, 30, Abb. 7, 2; 9, 2, 3.

¹²² K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București, 1982, p. 116, 164, 165, Abb. 46, 8; D. Teodor, *op. cit.*, p. 80.155, Fig. 3, 1; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 290, 337; D. Protase, *Creștinarea daco-romanilor. în Istoria românilor. Vol. II. Daco-romani, romanici, alogeni*, București, 2001, p. 395, 398, Fig. 84, 1.

¹²³ Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 42, 119, 122, 170.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 115–119.

¹²⁵ D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 125–135; Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 46.

Oprindu-ne mai în detaliu asupra argumentelor care pledează pentru atribuirea acestei grupe de morminte din Gothia și fosta provincie Dacia unor creștini, subliniem în primul rând orientarea lor pe axa V–E și lipsa generală a inventarului, în speță a ofrandelor alimentare. Așa cum s-a dovedit în mod convingător de către specialiștii în domeniul arheologiei paleocreștine, începând din secolul IV, mormintele creștinilor sunt orientate aproape exclusiv pe direcția V–E, adică cu privirea spre răsărit, care în doctrina creștină simbolizează izvorul luminii și al vieții veșnice. Totodată, s-a arătat că o altă caracteristică a înmormântărilor respective din mediul greco-roman din antichitatea târzie este lipsa inventarului și, mai ales, a ofrandelor de alimente.

Cât privește ofrandele de băuturi, ele – sau, mai exact spus, anumite tipuri de vase pentru lichide (pahare, căni și amfore) – se mai întâlnesc uneori în mormintele creștine din cuprinsul Imperiului roman, ceea ce denotă că practica păgână de a depune unele produse lichide în *domus aeterna* a celui decedat a fost tolerată de Biserică o oarecare perioadă. După cum am arătat mai sus, recipiente pentru băuturi apar și în unele morminte cu orientarea V–E din necropolele culturii Sântana de Mureș–Cernjachov, faptul constituind o altă probă serioasă în sprijinul ipotezei că descoperirile funerare despre care tratăm aparțin creștinilor.

Un argument destul de solid în sprijinul apartenenței la creștinism a mormintelor dispuse V–E din necropolele culturii Sântana de Mureș–Cernjachov este și datarea lor. Încă în anii 50 ai secolului trecut, pe baza datelor obținute prin cercetările în necropolele de la Danilova Balka și Gavrilovka, E. Symonovič a fixat cronologia înmormântărilor orientate cu capul spre vest în fazele târzii de funcționare a cimitirelor¹²⁶. Ulterior, această datare târzie a fost confirmată întru totul de analizele combinatorii ale descoperirilor din aceeași necropolă de la Gavrilovka¹²⁷, precum și din cele de la Independența¹²⁸, Kosanovo¹²⁹, Mihălășeni¹³⁰ și Budești¹³¹.

După unele aprecieri ale lui I. Ioniță, primele înmormântări orientate V–E în necropolele de tip Sântana de Mureș ar apărea aproximativ pe la mijlocul secolului IV, devenind tot mai frecvente în deceniile următoare și mai ales spre sfârșitul acestui secol și în veacul următor¹³². Cu toate că problema cronologiei culturii Sântana de Mureș–Cernjachov nu este încă pe deplin elucidată, considerăm că datarea înmormântărilor dispuse V–E cu precădere în a doua parte a secolului IV și la începutul secolului V este destul de întemeiată. Este important de remarcat în acest context că, din punct de vedere cronologic, cele mai timpurii morminte creștine orientate V–E din cimitirele romane de la Ságvár, Mangalia (Callatis) și Piatra Frecăței (Beroe) se datează începând cu primele decenii ale secolului IV sau, mai curând, cu al doilea sfert al acestui secol, majoritatea înmormântărilor încadrându-se însă în a doua jumătate a veacului IV și în secolele ulterioare¹³³. Prin urmare, în ceea ce privește datarea mormintelor cu orientarea V–E, situația din Gothia este într-o anumită măsură conformă cu cea din Imperiul roman, unde creștinarea a cuprins cea mai mare parte a locuitorilor provinciilor abia după edictul de la Mediolanum din anul 313, prin care religiei creștine i s-a acordat deplina libertate.

Drept argument în favoarea atribuirii mormintelor plasate V–E din *Barbaricum*-ul est-european unor prozeliti creștini ar putea servi și lipsa din cuprinsul lor a pandantivelor-amulete, piese de port care, după cum se știe, aveau și o anumită semnificație religioasă păgână¹³⁴. Spre exemplu, în necropola de la Brăviceni asemenea obiecte, lucrate din diverse materiale, au fost descoperite într-un număr de șapte morminte, care erau însă, fără excepție, orientate N–S. În același timp, este interesant de remarcat faptul că o altă categorie de obiecte de port, mărgelile, care aveau doar rolul de podoabe, au apărut cu preponderență în complexe cu orientare creștină.

Pe de altă parte, unele date arheologice obținute în procesul cercetării înmormântărilor orientate V–E din mediul culturii Sântana de Mureș–Cernjachov ar putea fi folosite drept probe împotriva interpretării noastre, adică pentru atribuirea complexelor în discuție unor păgâni, cum ar fi: poziția întinsă pe lângă corp a brațelor

¹²⁶ E. A. Symonovič, *Pogrebenija V–VI vv. n. e. u s. Danilovka Balka*, în *KSIMK*, XLVIII, 1952, p. 66–70; idem, *Pamjatniki...*, p. 309.

¹²⁷ O. Petrauskas, *op. cit.*, p. 270.

¹²⁸ I. Ioniță, *Das Gräberfeld...*, p. 43–60.

¹²⁹ O. Petrauskas, *op. cit.*, p. 234.

¹³⁰ O. L. Șovan, *Necropola...*, p. 186–188.

¹³¹ V. Vornic, *op. cit.*, p. 241.

¹³² I. Ioniță, *Elemente creștine...*, p. 261.

¹³³ A. Burger, *The late roman cemetery at Ságvár*, în *AAH*, XVIII, 1966, p. 99–234; C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980; A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (IIe–VIIe siècles de notre ère)*, în *Recherches archéologiques*, în *Bulletin de l'Association Internationale des Etudes de Sud-Est Européen*, 17–18, Bucarest, 1987.

¹³⁴ Autoritățile Bisericii creștine au dezavuat constant obiceiul de factură păgână al portului amuletelor și philacteriilor (N. Zugravu, *op. cit.* p. 253, 279, nota 314). Cu toate acestea, practica de a pune pandantive-amulete în „locașul veșnic” al celor decedați se mai folosește, dar ce-i drept foarte rar, în unele necropole paleocreștine romano-bizantine (*Ibidem* p. 253, 279, nota 315; C. Preda, *op. cit.*, p. 60).

și faptul că o parte din aceste morminte sunt deranjate din vechime, potrivit unui anumit ritual necreștin¹³⁵. Subliniem însă faptul că nici unul din aceste două argumente nu este irefutabil.

Referitor la poziția brațelor defuncțiilor, notăm că, deși pentru creștini este caracteristică așezarea mâinilor pe piept, în secolul IV–V acest obicei creștin nu se generalizase încă nici în lumea romano-bizantină, după cum arată spre exemplu cercetările din necropola paleocreștină a Callatisului, unde un număr relativ mare de schelete au brațele întinse pe lângă corp¹³⁶, la fel cum se prezintă cele mai multe morminte orientate V–E din necropolele culturii Sântana de Mureș–Černjachov.

Cât privește obiceiul magico-ritual de deshumare a mormintelor, s-a dovedit că el a afectat cu precădere înmormântările plasate N–S, iar în unele necropole mormintele orientate V–E nu sunt deranjate chiar deloc, fapt ce l-a determinat pe Ė. Symonovič să presupună că răscolirile de morminte se datoresc conflictului ideologic dintre generațiile mai tinere convertite la creștinism și părinții ori rudele lor apropiate fidele vechilor credințe¹³⁷. Totuși, cercetările ulterioare din unele cimitire de tip Sântana de Mureș–Černjachov, cum ar fi Lețcani¹³⁸, Bârlad–Valea Seacă, Bogdănești–Fălciu¹³⁹ și, mai ales, Brăviceni, care au scos la lumină un număr semnificativ de morminte cu orientarea V–E distruse din antichitate, infirmă supoziția arheologului kievean.

La fel de nejustificată este însă și opinia lui V. Palade, în conformitate cu care cauza principală a obiceiului de deshumare a înmormântărilor ar trebui căutată în amestecul de popoare și în sincretismul de credințe diferite produs în această perioadă, sarmații fiind cei care au declanșat, iar geto-dacii – populația care a folosit cu predilecție acest ritual (Palade 2004, 178.179).

După cum arată limpede descoperirile arheologice, obiceiul deshumării mormintelor a fost practicat nu doar în zona de vest a culturii Sântana de Mureș–Černjachov, unde dacii liberi și daco-romanii au reprezentat elementul etnic de bază în primele secole ale erei noi, ci în toată aria de răspândire a acestei culturi, până dincolo de Nipru, teritoriu care nu a fost locuit niciodată de daci. De aceea, originea ritualului funerar la care ne referim nu poate fi pus pe seama „simbiozei” daco-sarmatice, ci, mai curând, pe seama triburilor dominante gotice, care au stăpânit și locuit în tot acest întins spațiu din răsăritul Europei.

Cât privește cauzele și semnificația obiceiului deshumării mormintelor din perioada de început a migrației popoarelor, în stadiul actual al cercetărilor ele sunt dificil sau chiar imposibil de stabilit cu exactitate. Este de remarcat însă că, după datele de care dispunem, acest ritual funerar păgân a avut o deosebită manifestare la mai multe comunități umane în etapele timpurii de evoluție a culturii Sântana de Mureș–Černjachov, fiind practicat pe larg în secolele următoare și de alte populații migratoare originare din diferite regiuni ale Europei sau Asiei. În legătură cu această problemă este important de subliniat faptul că, deși erau în contradicție cu normele creștine, deranjările de morminte și reînhumările se întâlnesc uneori și în necropolele paleocreștine din lumea greco-romană¹⁴⁰, continuând să fie atestate la români și diferite alte popoare creștine europene, ce-i drept mult mai rar, până în epoca contemporană¹⁴¹.

Pe lângă dovezile și argumentele de natură arheologică, care, repetăm, nu sunt totuși de netăgăduit, în sprijinul ipotezei despre caracterul creștin al mormintelor dispuse V–E din cuprinsul Gothiei carpato-danubiene și nord-pontice vin datele transmise de izvoarele scrise, care se dovedesc a fi destul de concludente. Întrucât știrile consemnate de autorii antici cu privire la convertirea goșilor din regiunile nord-danubiene și nord-pontice au fost analizate în detaliu în numeroase lucrări de către diverși istorici și arheologi români sau

¹³⁵ Ipoteza după care deranjările de morminte atestate în necropolele culturii Sântana de Mureș–Černjachov ar constitui o consecință a practicării jafului de morminte (M. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 125; C. Bloșiu, *op. cit.*, p. 210; R. Harhoiu, *Jefuire de morminte*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, Vol. II, București, 1996, p. 288; G. F. Nikitina, *Mogil'nik u s. Oselivka Kel'meneckogo rajona Černovickoj obl.*, în *Mogil'niki černjachovskoj kul'tury*, Moskva, 1988, p. 40) nu este plauzibilă, deoarece nu are suport în datele arheologice (V. Palade, *op. cit.*, p. 174–179; O. L. Șovan, *op. cit.*, p. 200–202; V. Vornic, *op. cit.*, p. 173–174; Ė. A. Symonovič, *Magija i obrjad pogrebenija...*, p. 49–60; S. V. Elpașev, *Razrušennye pogrebenija černjachovskoj kul'tury*, în *Stratum plus*, 1, 1997, p. 194–197).

¹³⁶ C. Preda, *op. cit.*, p. 24, 84, 117.

¹³⁷ Ė. A. Symonovič, *Magija i obrjad pogrebenija...*, p. 59–60; idem, *O kul'tovych predstavlenijach...*, p. 105–116.

¹³⁸ C. Bloșiu, *op. cit.*, p. 209–210, 237.

¹³⁹ V. Palade, *op. cit.*, p. 178.

¹⁴⁰ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 251, 252.

¹⁴¹ O. L. Șovan, *op. cit.*, p. 201; Ė. A. Symonovič, *Magija i obrjad pogrebenija...*, p. 55; Ė. A. Rikman, *Ėtničeskaja istorija...*, p. 280, nota 38.

străini, dintre care cităm pe V. Pârvan¹⁴², J. Zeiller¹⁴³, E. Thompson¹⁴⁴, H. Wolfram¹⁴⁵, Em. Popescu¹⁴⁶, D. Teodor¹⁴⁷, N. Zugravu¹⁴⁸ ș.a., în rândurile de mai jos ne vom referi pe scurt doar la unele dintre ele, la cele mai revelatoare în acest sens.

După unele mărturii ale izvoarelor literare, goții și celelalte populații care au stăpânit sau doar au populat întinsul spațiu est-răsăritean în secolele III–IV au luat cunoștință cu misterele religiei creștine încă de pe la mijlocul veacului III. Astfel, poetul latin Commodianus, care a trăit pare-se în a doua jumătate a secolului III, în versurile 809–820 din al său *Carmen Apologeticum* spune că în urma unor incursiuni de prin anii 250–253 în provinciile romane goții au luat mulți prizonieri, printre care și creștini, aceștia desfășurând printre barbari o bogată activitate misionară¹⁴⁹.

Cu și mai multă tărie este subliniat rolul prizonierilor creștini în convertirea goților de către istoricul ecleziast Philostorgius, care a trăit între 368–425 și a scris o istorie bisericească păstrată însă, din păcate, doar în unele excerpte târzii. Acest autor antic, care era arian, ne spune că pe vremea împăratului Valerianus (253–260) și a fiului său Gallienus (260–268) goții „au trecut în ținuturile romanilor și au pustiit, prin incursiunile lor, o bună parte din teritoriul Europei. Apoi trecând în Asia au năvălit în Galatia și Cappadocia, au luat mulți prizonieri, printre aceștia și clerici. Acești prizonieri și oameni cucernici trăind împreună cu barbarii au convertit la adevărata credință pe mulți din ei și i-au convins să îmbrățișeze religia creștină în locul credinței păgâne. Din numărul acestor prizonieri au făcut parte și strămoșii lui Ulfila, cappadocieni de neam, născuți în apropiere de orașul Parassos, într-un sat numit Sadagolthina”¹⁵⁰. Această știre literară este deosebit de importantă pentru începuturile creștinismului la goți, care în acea perioadă sălășluiau deja în regiunile din nordul și nord-vestul Mării Negre, și pentru că arată originea cappadociană a lui Ulfila, vestitul episcop și apostol al goților.

Bazându-se pe aceste informații transmise de Philostorgius și cunoscut fiind faptul că în această perioadă în Galatia și Cappadocia comunitățile creștine și monahale erau destul de puternice, unii cercetători au presupus chiar că o parte din acei clerici, care au fost făcuți prizonieri de goți și duși în ținuturile de la nord de Dunăre au săpat ori au transformat unele peșteri din Munții Carpați și de pe cursurile râurilor Nistru și Răut în chilii și lăcașuri de cult¹⁵¹, opinie pe care noi însă nu o împărtășim, deoarece nu are suport în descoperirile arheologice.

Știrile din izvoarele scrise referitoare la răspândirea creștinismului *extra fines*, inclusiv în Gothia, se înmulțesc după emiterea Edictului de la Mediolanum din anul 313, când noua religie a fost oficial recunoscută în Imperiul roman. Faptul că religia creștină făcuse oarecare progrese deja în primele decenii ale secolului IV în mediul goților, ca și în rândul populațiilor locale supuse de aceste triburi germanice, este dovedit de prezența la primul Sinod Ecumenic de la Niceea din anul 325 a episcopului Theophilus Gothiae, care, judecând după numele său, era grec, chiar dacă izvoarele nu sunt satisfăcătoare în acest sens¹⁵². Deși în literatura de specialitate se mai poartă încă discuții în controversă cu privire la regiunea în care a păstorit acest prelat al Bisericii creștine, unii învățați presupunând originea lui crimeeană¹⁵³, iar alții atribuindu-i rangul de episcop al vestgoților din regiunile extracarpatiche ale României¹⁵⁴, este un bun câștigat pentru știință faptul că în această perioadă comunitățile creștine din Gothia cunoscuseră o anumită dezvoltare, de vreme ce ele erau organizate în cadrul unor episcopate. Trebuie făcută totuși precizarea că aceste progrese ale creștinismului în ținuturile

¹⁴² V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, în V. Pârvan, *Studii de istoria culturii antice*, București, 1992, p. 142–285.

¹⁴³ J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918.

¹⁴⁴ E. Thompson, *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Oxford, 1966.

¹⁴⁵ H. Wolfram, *Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München, 1979.

¹⁴⁶ Em. Popescu, *Creștinismul în Eparhia Buzăului până în secolul al VII-lea*, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, Vol. I, Buzău 1983, p. 259–277; idem, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994.

¹⁴⁷ D. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991.

¹⁴⁸ N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.

¹⁴⁹ *apud* Popescu, *op. cit.*, p. 261; Teodor, *op. cit.*, p. 52.

¹⁵⁰ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, București, 1970, p. 200, 201.

¹⁵¹ I. Tentiuc, Al. Popa, *Unele considerații privind lăcașurile rupestre din Moldova de est în secolele IV–XIII*, în *Musaios*, V, p. 35; iidem, *Some considerations regarding rock-cut monasteries and spreading of the Christianity in eastern Moldova during the late roman period and middle age*, în *Studia archaeologiae et historiae antiquae: Doctissimo viro Scientiarum Archaeologiae et Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur*, Chișinău, 2009, p. 351–352.

¹⁵² N. Zugravu, *op. cit.*, 334, 351, nota 188.

¹⁵³ J. Zeiller, *op. cit.*, p. 409, nota 2; E. Thompson, *op. cit.*, 1966; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 88,

¹⁵⁴ Em. Popescu, *Creștinismul...*, p. 264, 265; D. Teodor, *op. cit.* p. 54; I. Ioniță, *Goții...*, p. 692,

carpato-danubiene și nord-pontice ce se aflau sub stăpânirea goților, atestate de izvoarele scrise, nu sunt reflectate clar și de datele arheologice dobândite până acum. Nu este exclus însă ca modificările în riturile funerare constatate în prima parte a secolului IV la purtătorii culturii Sântana de Mureș–Cernjachov, recte înlocuirea incinerăției cu înhumația, să se fi datorat, printre altele, și pătrunderii în acest mediu cultural a creștinismului, chiar dacă obiceiurile după care se îngroapă acum morții nu sunt proprii noii religii.

Potrivit mai multor mărturii transmise de o serie de scriitori romano-bizantini, activitatea misionară în ținuturile nord-danubiene stăpânite de goți ia o mare amploare mai ales în perioada de după încheierea păcii dintre Constantin cel Mare și Ariarich, conducătorul vizigoților, în anul 332. Cu toate că textul acestui tratat de pace nu s-a păstrat integral în vreo lucrare antică, după reconstituirile făcute de unii cercetători din epoca contemporană, una din condițiile impuse de împăratul roman „regelui” vizigot prevedea acordarea de libertate de credință pentru creștini¹⁵⁵. De fapt, așa cum bine s-a relevat în literatura de specialitate, intervalul de timp cuprins între încheierea *foedus*-ului din anul 332 și marea invazie hunică din anii 375–376 a reprezentat o perioadă de relativă liniște și prosperitate economică, în care triburile gotice și populațiile locale din regiunile de la nordul Dunării și Mării Negre au avut posibilitatea să se acomodeze din plin la valorile materiale, tehnice și spirituale ale civilizației romane, un rol deosebit la aculturalizarea „barbarilor” revenindu-le fără îndoială clericilor creștini transferați sau veniți din provinciile balcanice ori asiatice ale Imperiului.

Printre numeroșii propagatori ai noii religii în Gothia nord-danubiană în cursul secolului IV un loc aparte îl ocupă celebrul episcop arian Ulfila, despre a cărui prodigioasă activitate misionară și culturală găsim referiri în lucrările mai multor autori antici, dar mai ales în cunoscuta *Vita Ulfilae* a scriitorului bisericesc de limbă latină Auxentius din Durostorum.

Supranumit și „apostolul goților”, viitorul episcop și traducător al Bibliei în limba gotică Ulfila s-a născut în ținutul dunărean, în jurul anului 311, avându-i drept părinți pe un got din rândurile aristocrației și o urmașă a unor cappadocieni creștini, luați prizonieri cu prilejul incursiunilor maritime în Asia Mică din deceniile 5–6 ale secolului III. Fiind un bun cunoscător al limbilor gotică, greacă și latină, a intrat în slujba conducătorilor goți, îndeplinind funcția de talmaci. Atașat unei misiuni gotice la curtea împăratului Constantius al II-lea (337–361), Ulfila a rămas în capitala Imperiului, fiind sfințit episcop în anul 341 pentru creștinii din „țara goților” de patriarhul arian al Constantinopolului Eusebiu din Nicomedia.

Despre extrem de bogata activitate religioasă și literară a marelui apostol got, Auxentius din Durostorum, în a sa *Vita Ulfilae*, ne spune următoarele: „Predicând astfel și prin Hristos mulțumind cu Dragoste lui Dumnezeu tatăl, săvârșind acestea și altele asemenea și strălucind cu glorie timp de 40 de ani în episcopat, a propovăduit prin harul apostolic, fără întrerupere, în limba greacă, latină și gotică, în una și singura biserică a lui Hristos... A mai lăsat în urma sa, în aceste trei limbi, mai multe tratate și o mulțime de comentarii, ca să fie pentru cei ce vor voi, spre folosință și zidire sufletească, iar pentru sine veșnică amintire și răsplată”¹⁵⁶.

Din acești patruzeci de ani de păstorire episcopală șapte au fost petrecuți de Ulfila în Gothia din nordul Dunării, unde încă înainte de a fi hirotonit ca episcop, el a activat mai mulți ani ca diac¹⁵⁷. Prin anii 347–348, când „regele” vizigot Aorich, tatăl lui Athanarich, dezlănțuie o cumplită persecuție împotriva creștinilor din „regatul” său, Ulfila, bucurându-se de consimțământul împăratului roman, a condus un mare număr de credincioși de origine gotică peste Dunăre, în Moesia Inferior, stabilindu-se în zona orașului Nicopolis ad Istrum. La sud de Dunăre Ulfila a desfășurat apoi, timp de 33 de ani, o activitate binefăcătoare nu numai printre goți, ci și printre ceilalți locuitori ai provinciei. Un merit aparte al aceluia care s-a putut mândri cu titlul de „apostol al goților” a fost alcătuirea unei noi scrieri, formată din alfabetele latin, grecesc și scrierea runică a germanilor, precum și traducerea sfintei scripturi în limba gotică¹⁵⁸.

Este momentul potrivit, credem, să amintim că unii arheologi au pus în legătură cu activitatea misionară a lui Ulfila în Gothia nord-danubiană insolita construcție de piatră cu peristil din așezarea de tip Sântana de Mureș–Cernjachov de la Sobari, interpretată drept o bazilică creștină timpurie de tipul „fără absidă”¹⁵⁹. În ce

¹⁵⁵ E. Chrysos, *Gothia Romana. Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4 Jh., in Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, 1, 1973, p. 52–64.

¹⁵⁶ *apud* V. Pârvan, *op. cit.*, p. 249 și nota 698.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 250 și nota 699.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 250 și notele 700–704; I. Rămureanu, M. Șesan, T. Bodogae, *Istoria bisericească universală*. Vol. I (1–1054), București, 1987, p. 289; Wolfram, *op. cit.*, p. 83–97; Zugravu, *op. cit.*, p. 335, 336.

¹⁵⁹ Al. Popa, *Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau)*, în *Germania*, 75, 1, 1997, p. 130, 131; idem, *Romains ou barbares? Architecture en pierre dans le barbaricum à l' époque romaine tardive (sur le matériel archéologique du Nord-Ouest du Pont Euxin)*, Chișinău, 2001, p. 79–83, 139–141, 157, 158; I. Tentiuc, Al. Popa, *Unele considerații...*, p. 36; I. Niculiță, Al. Popa, *op. cit.*, p. 53–60, 66–69.

ne privește însă, nu susținem o asemenea ipoteză, întrucât nu are suficient sprijin în datele arheologice de care dispunem în prezent. Subliniem că împotriva acestei supoziții pledează în primul rând cronologia construcției de piatră de la Sobari, care se datează, pe baza datelor stratigrafice și a materialelor arheologice descoperite¹⁶⁰, în a doua jumătate a secolului al IV-lea sau chiar în ultimul sfert al acestuia și la începutul veacului al V-lea, deci ulterior deceniilor în care a trăit și activat Ulfila în Gothia. Este curios faptul că într-o asemenea perioadă târzie a culturii Sântana de Mureș–Cernjachov au încadrat construcția de piatră cu peristil de la Sobari și autorii ipotezei potrivit căreia acest edificiu ar fi putut reprezenta un locaș de cult în care ar fi predicat marele apostol al goților¹⁶¹, fără însă să țină cont de perioada în care a activat Ulfila la nord de Dunăre ca *lector* și episcop. Pe de altă parte, însăși funcționalitatea construcției de piatră la care ne referim nu este încă pe deplin clarificată¹⁶², unii cercetători, în lipsă de dovezi concludente, contestând chiar interpretarea acestui edificiu ca biserică fără abside¹⁶³.

Dintre diferitele mărturii literare privind difuzarea creștinismului în Gothia merită amintite și relatările oferite de cunoscutul episcop de Salamina din Cipru Epiphanius (320–403), ce conțin unele amănunte interesante despre activitatea sectei audienilor. Epiphanius ne relatează că episcopul Audios (Audias), care era originar din Mesopotamia, din cauza concepțiilor sale schismatice, a fost exilat de către împăratul Constantius al II-lea în provincia Scythia Minor. „De aici a pătruns adânc în interiorul țării goților, a instruit pe mulți dintre ei în lucrurile credinței. Tot el a întemeiat și mănăstiri în țara goților, în sânul cărora a înflorit regula călugărească, deprinderea de a trăi în feciorie și o asceză deosebit de severă”¹⁶⁴. După moartea lui Audios, ucenicilor săi li s-au alăturat o serie de preoți și episcopi, printre care și mesopotamianul Uranius. Acesta, la rândul lui, a hirotonit mai mulți episcopi din țara stăpânită de goți, printre care și un oarecare Silvanus¹⁶⁵, al cărui nume i-a determinat pe unii cercetători români să creadă că ar fi vorba nu de un got sau roman din Imperiu, ci de un dac localnic romanizat¹⁶⁶.

Referitor la zona din țara goților în care au predicat ereticul Audios și adepții săi, în istoriografie au fost exprimate opinii diferite, unii cercetători presupunând că ar fi vorba de regiunea de la Întorsura Buzăului¹⁶⁷, alții pledând pentru ținuturile de la est de Carpați¹⁶⁸, iar M. Rusu crede că ar fi putut fi chiar Transilvania¹⁶⁹. Trebuie subliniat însă că, din păcate, cercetările arheologice de până acum n-au identificat încă nici o urmă sigură de mănăstire din epoca romană târzie în ținuturile carpto-danubiene, care să confirme informația lui Epiphanius. Cât privește chiliile și locașurile de cult rupestre descoperite în Munții Carpați sau cele de pe văile râurilor Răut și Nistru, dovezile aduse pentru încadrarea lor în secolul IV sunt prea puțin convingătoare, fiind nevoie de argumente mai temeinice, pe care este de așteptat să le aducă cercetările de teren viitoare, ce se impun a fi sistematice și amănunțite.

După cum s-a relevat adesea în literatura de specialitate, pe lângă datele izvoarelor literare despre existența în Gothia a unor structuri ecleziastice aparținând creștinilor arieni și sectanților audieni, unele surse

¹⁶⁰ Facem în acest context precizarea că amfora de tip Opaît C–I (Ė. A. Rikman, *Ėtničeskaja istorija Podnestrovija i privilegajuščego Podunav'ja v pervykh vekach našej ėry*, Moskva, 1975, Fig. 27, 8), care reprezintă un valoros element de datare, provine nu din construcția de piatră cu peristil, cum au crezut greșit I. Niculiță și Al. Popa (I. Niculiță, Al. Popa, *Prezența romană...*, p. 59; Al. Popa, *Romains...*, p. 83), ci din locuința de suprafață nr. 2 (Ė. A. Rikman, *Poselenie pervykh stoletij našej ėry Sobar' v Moldavii*, în *Sov. Arch.*, 2, 1970, p. 186–188, Fig. 6, 1; idem, *Vopros datirovki importnykh veščej v pamjatnikach plemen černjachovskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo mezhdureč'ja*, în *Sov. Arch.*, 3, 1972, p. 88, 90, Fig. 1, 8). Indicii prețioase pentru fixarea cronologiei edificiului de piatră ne oferă mai ales fragmentul de sticlă provenind de la un pahar de formă conică, cu pereții subțiri și plăcuțele de șa, care se datează cu precădere în epoca hunică (V. Vornic, *op. cit.*, p. 212; I. P. Zaseckaja, *Kultura kočevnikov južnorusskich stepej v gunnskuju epochu (konec IV–V vv.)*, Sankt Petersburg, 1994, p. 46–54).

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² I. Ioniță, *Populația...*, p. 619; idem, *Goții...*, p. 692.

¹⁶³ Al. Madgearu, *Rolul creștinismului...*, p. 68.

¹⁶⁴ *Fontes...*, p. 172, 173.

¹⁶⁵ *Ibidem*, 174, 175.

¹⁶⁶ I. Barnea, *Începuturile și evoluția creștinismului la populația daco-romană de la est de Carpați*, în *Thraco-Dacia*, X, 1989, p. 166; D. Teodor, *op. cit.*, p. 56; M. Constantinescu, *Memoria pământului...*, p. 101.

¹⁶⁷ Em. Popescu, *Creștinismul...*, p. 267; H. Constantinescu, *Schituri sau sihăstrei rupestre buzoiene, mărturii ale vechimii creștinismului și continuității noastre pe aceste meleaguri*, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*. Vol. I, Buzău, 1983, p. 321–340; M. Constantinescu, *Memoria pământului...*, p. 99, 100.

¹⁶⁸ D. Teodor, *op. cit.*, p. 56 și nota 40; I. Tentiuc, Al. Popa, *op. cit.*, p. 37; idem, *Some considerations...*, p. 351; Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V–XIII)*, București 2007, p. 193.

¹⁶⁹ M. Rusu, *Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor*, în *AIAC*, 26, p. 43.

scrise conțin informații clare și despre dezvoltarea în ținuturile nord-danubiene în cursul secolului al IV-lea a Bisericii ortodoxe. De altfel, însuși Theophilus, episcopul Gothiei care a participat la primul Conciliu Ecumenic de la Niceea din anul 325, a fost de credință ortodoxă, iar unii cercetători români au presupus chiar că și marele apostol al goșilor Ulfila ar fi fost mai întâi ortodox și doar mai târziu ar fi devenit adept al învățaturii lui Arius (Popescu 1983, 20), supoziție care nu este însă plauzibilă¹⁷⁰.

Un document deosebit de valoros care confirmă expres și explicit prezența creștinilor ortodocși în regiunile din stânga Dunării de Jos în al treilea sfert al secolului IV este *Actul martiric al Sfântului Sava Gotul*¹⁷¹. Redactat pe baza informațiilor din scrisoarea adresată de *Biserica lui Dumnezeu din Gothia* către *Biserica lui Dumnezeu din Cappadocia și către toate parohiile sfintei biserici ortodoxe din acel loc*, unde sunt descrise faptele, credința ortodoxă și martiriul lui Sava, înecat în apa râului Mousaios (Buzău) în ziua de 12 aprilie 372 de către războinicii vizigoți conduși de Atharid, fiul lui Rodesteu, la care se adaugă unele informații obținute de Vasile cel Mare, arhiepiscop în Caesarea Cappadociei de la concetățenii săi Iunnius Soranus, guvernatorul Scythiei Minor și Vetranion sau Betranion episcop al Tomisului, *Actul martiric al Sfântului Sava* se păstrează în două copii târzii datând din secolul X, păstrate una în Biblioteca Vaticanului din Roma și alta în Biblioteca *San Marco* din Veneția¹⁷².

Potrivit datelor din *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, în zona râului Mousaios de la Curbura Carpaților se găseau biserici în „sate” și în „orașe”, unde slujeau preoți precum Sansalas și, respectiv, Guthicas¹⁷³. Numărul creștinilor în aceste așezări era destul de mare, de vreme ce ei puteau determina adoptarea unor hotărâri ale obștii în măsură să-i protejeze: „...băștinașii din satul în care ședea Sava au fost de părere ca pe creștinii de la ei să-i facă să mănânce carne neprovenită de la victime...fericitul Sava...venind în mijloc a protestat înaintea tuturor...Și i-a împiedicat pe toți să cadă în plasa diavolului”¹⁷⁴, iar altă dată „...sătenii i-au ascuns pe ai lor și au jurat că în sat nu există creștini, în afară de unul singur”¹⁷⁵. Totodată, din aceste date reiese cu claritate că locuitorii acestor așezări, în parte creștini, în parte păgâni, se dovedesc a fi foarte toleranți unii față de alții, așa cum s-a remarcat deja în literatura de profil românească¹⁷⁶.

Patimile lui Sava și ale altor creștini, precum Nicetas, Ina, Rhema, Pina și cei 26 de mucenici, printre care și călugărul ortodox Arpyla, dar și ale unor sectanți audieni, suferite din cauza cruntelor persecuții dezlănțuite de „regii” goți Athanaric, Vingurich și Ingurich în timpul domniei împăraților Valentinian I, Valens și Gratianus, despre care s-au păstrat informații în mai multe documente ale vremii¹⁷⁷, arată limpede că Biserica din Gothia nu s-a dezorganizat după plecarea lui Ulfila și a adepților săi în Moesia Inferior, ci, dimpotrivă, că creștinismul în ținuturile de la nord de Dunărea de Jos stăpânite de goți în al treilea sfert al secolului al IV-lea a cunoscut chiar o ascensiune.

Deși mai puține la număr, mărturiile literare despre activitatea de convertire a „barbarilor” din stânga Dunării de Jos la creștinism nu lipsesc nici pentru perioada de după marea invazie a hunilor din anii 375–376. Astfel, istoricul ecleziast Sozomenos, în a sa *Istorie Bisericească*, alcătuită între anii 439–450, ne spune că episcopul Theotimus al Tomisului, mare personalitate teologică a timpului și prieten apropiat al sfântului Ioan Gură de Aur, dobândise mare vază printre huni, care ajunseră să-l numească „Dumnezeul romanilor”¹⁷⁸, iar un alt autor antic, Hieronimus, ne spune că „hunii învață psaltirea, clima rece a Scythiei se încinge de dogoarea credinței, armata roșcată și blondă a geților (goșilor) înconjoară corturile bisericilor”¹⁷⁹, ceea ce denotă că opera de misionarism creștin a fost continuată cu succes în regiunile nord-danubiene și la sfârșitul secolului al

¹⁷⁰ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 336.

¹⁷¹ Fontes..., p. 710–715.

¹⁷² P. Nasturel, *Les actes de Saint Sabas le Goth (BHG3 1607). Histoire et archeologie*, în *Revue des etudes sud-est europeennes*, VII/1, 1969, p. 175–185; M. Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Iași, 1994, p. 45–47; M. Constantinescu, *Memoria pământului...*, p. 102–103.

¹⁷³ Fontes..., 1970, p. 713.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 710–711,

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 712–713.

¹⁷⁶ Em. Popescu, *Creștinismul...*, p. 273; I. Ioniță, *Elemente creștine...*, p. 260.

¹⁷⁷ Em. Popescu, *Creștinismul...*, p. 273–274; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 88–97; D. Teodor, *op. cit.*, p. 56–57; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 254–255; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 44–47; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 334–337; M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 101–103.

¹⁷⁸ Fontes..., p. 229.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 187.

IV-lea și începutul veacului următor. Pe de altă parte, unele informații cu privire la viața creștină a goților transmise de unii Părinți ai Bisericii, precum Theoretetos de Cyros și Ioan Chrisostomos, ne arată că legăturile goților creștini din nord cu Orientul grec continuă și după secolul al IV-lea¹⁸⁰.

În lumina mărturiilor literare privind răspândirea creștinismului în Gothia prezentate pe scurt mai sus, credem că atribuirea mormintelor orientate V-E din cimitirul de la Brăviceni și din celelalte necropole ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov unor creștini apare pe deplin întemeiată, cu toate că unele aspecte legate de aceste complexe funerare, dintre care deosebit de importante sunt apartenența etnică și cronologia, urmează încă a fi precizate de cercetările viitoare.

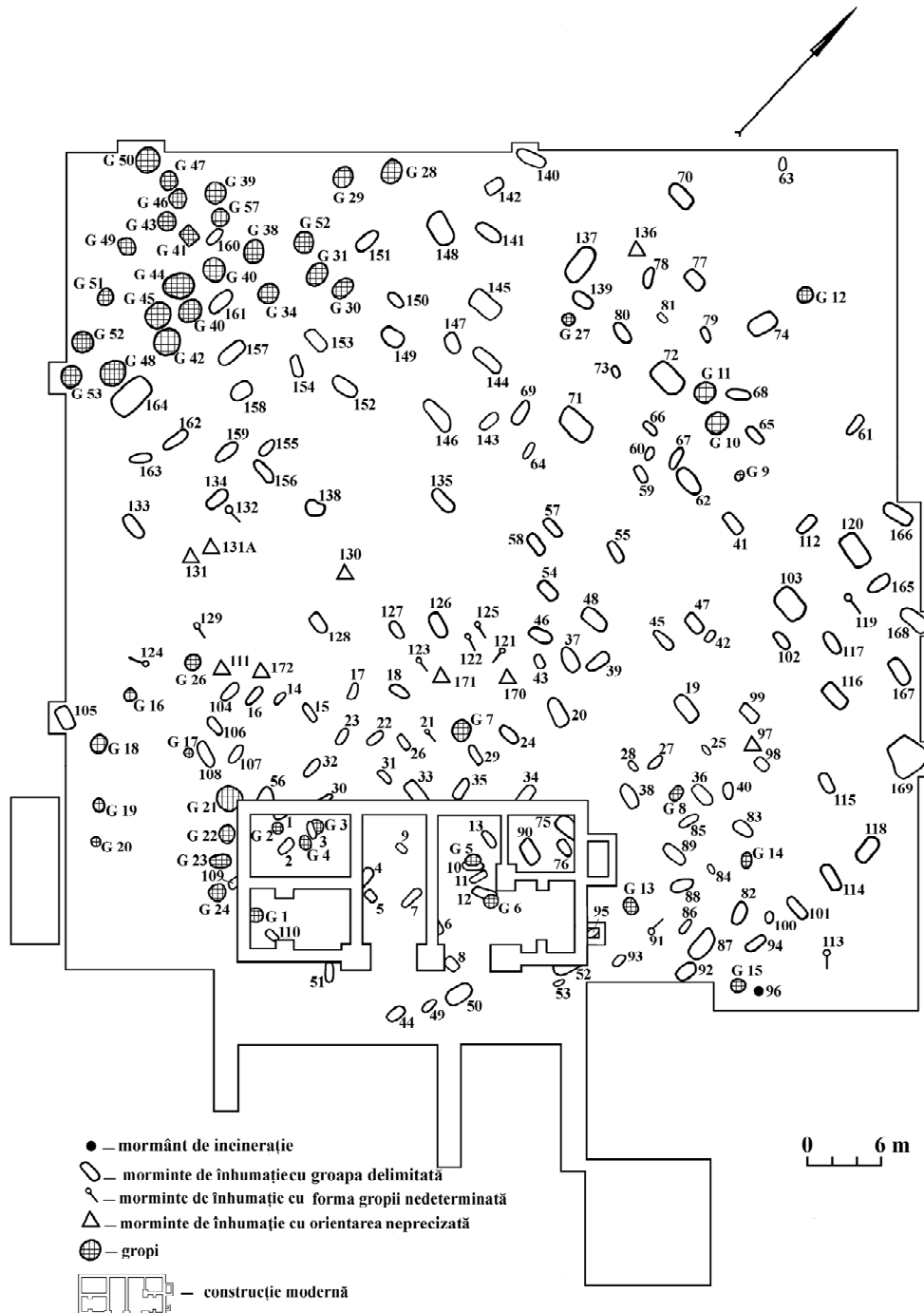

Fig. 1. Brăviceni. Planul general al cimitirului.

¹⁸⁰ apud V. Pârvan, *op. cit.*, p. 256 și nota 733.

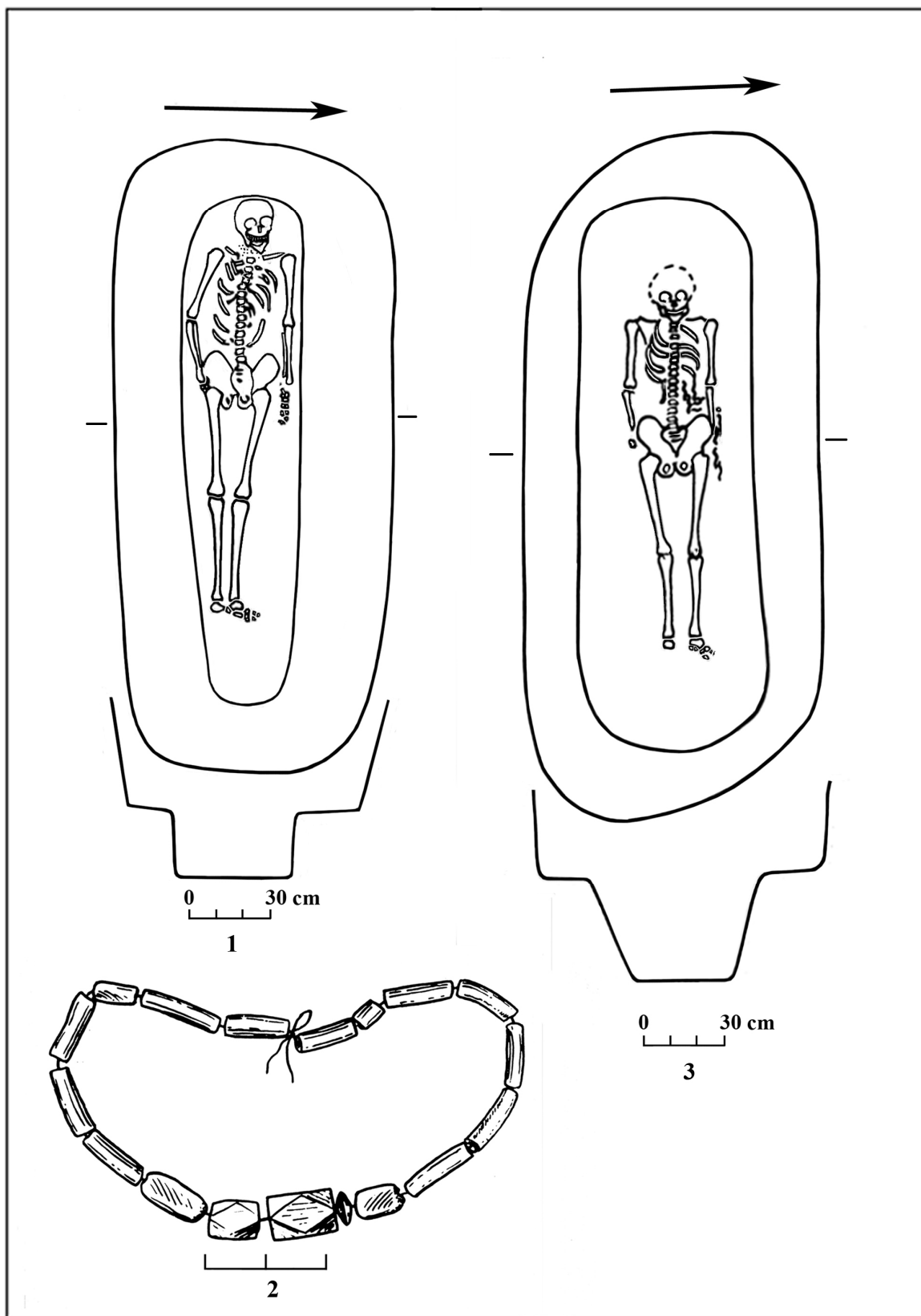

Fig. 2. Brăviceni. Planul și inventarul mormintelor 19 (1, 2) și 20 (3).

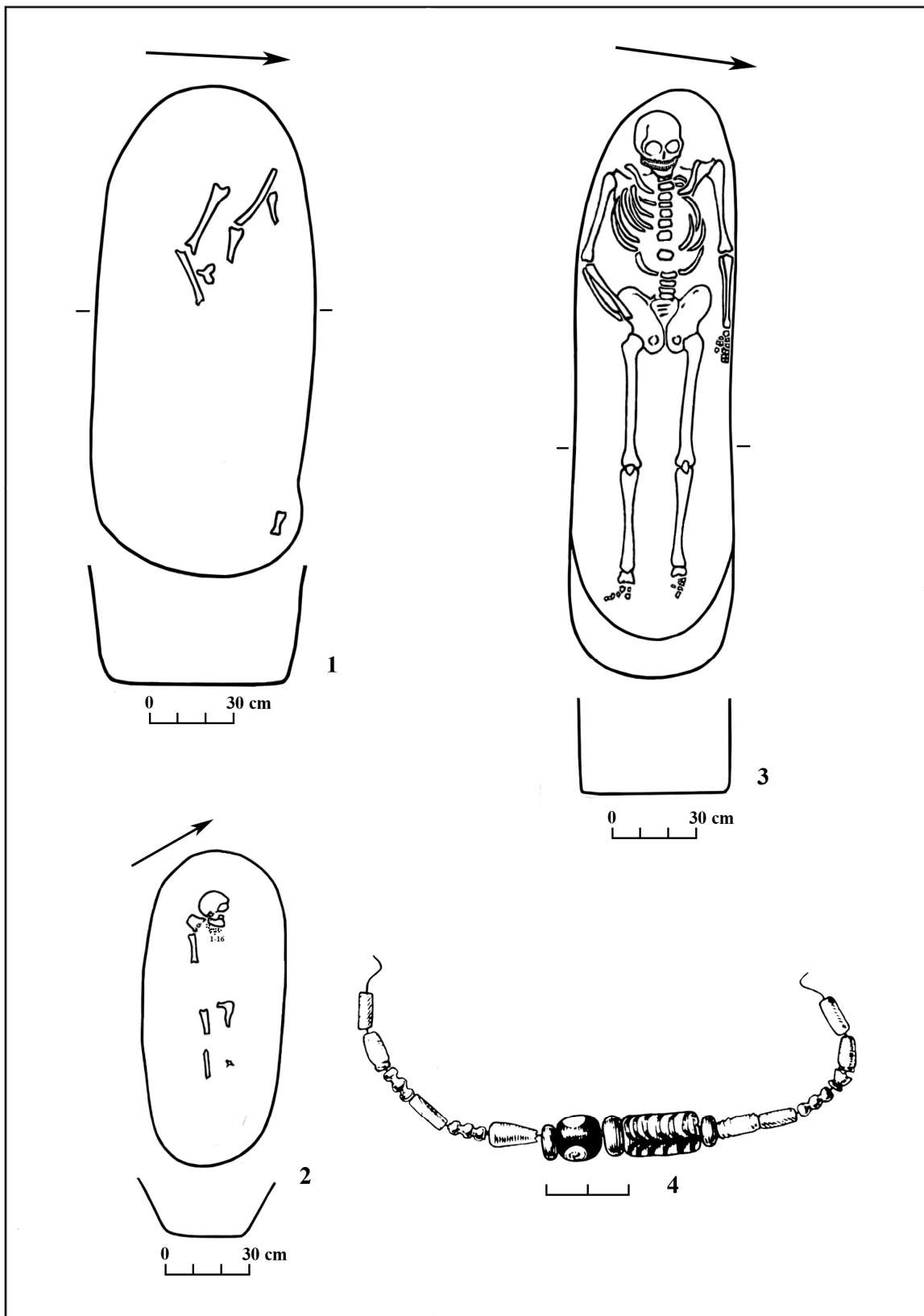

Fig. 3. Brăviceni. Planul și inventarul mormintelor 24 (1), 25 (2, 4) și 26 (3).

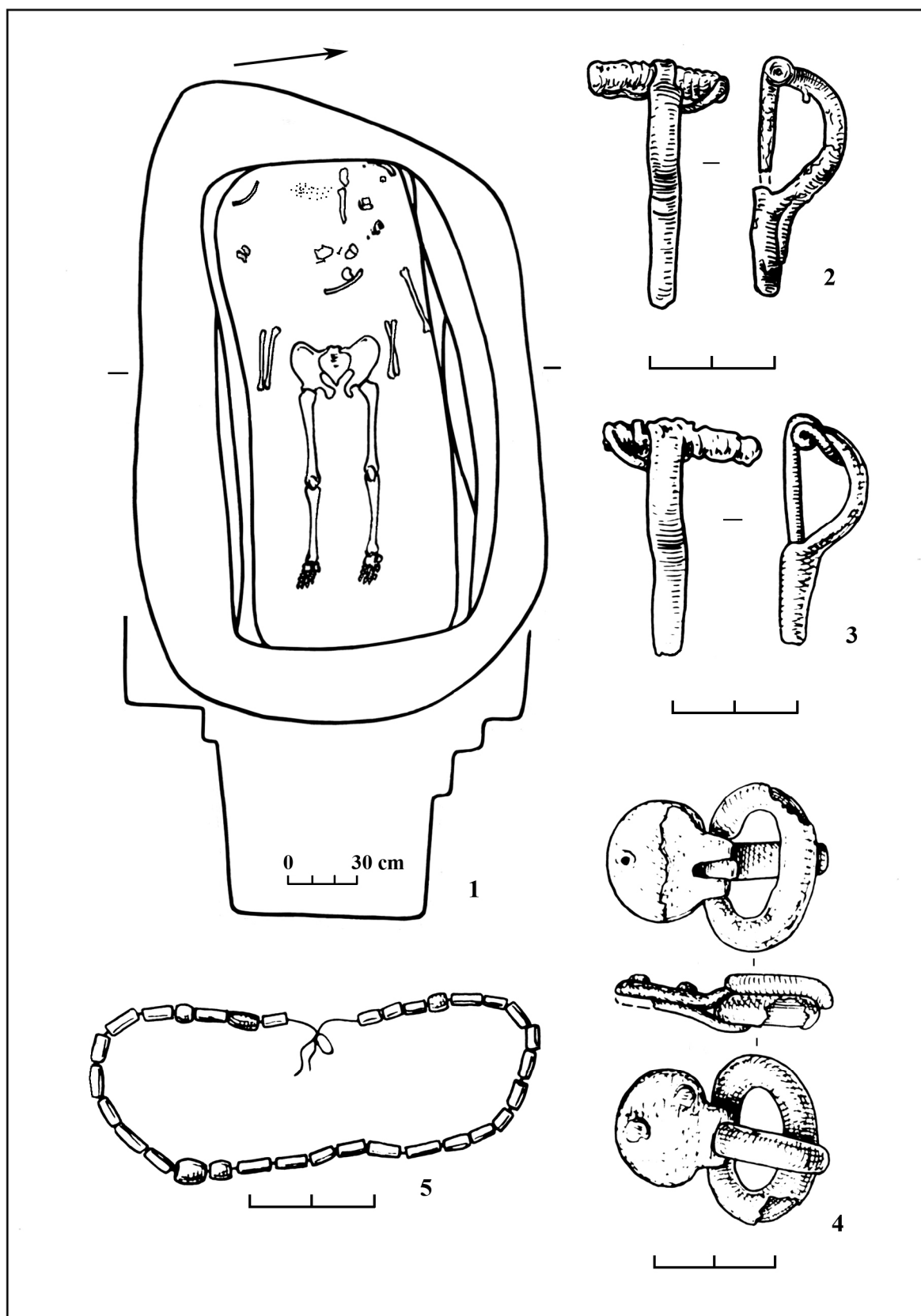

Fig. 4. Brăviceni. Planul și inventarul mormântului 71.

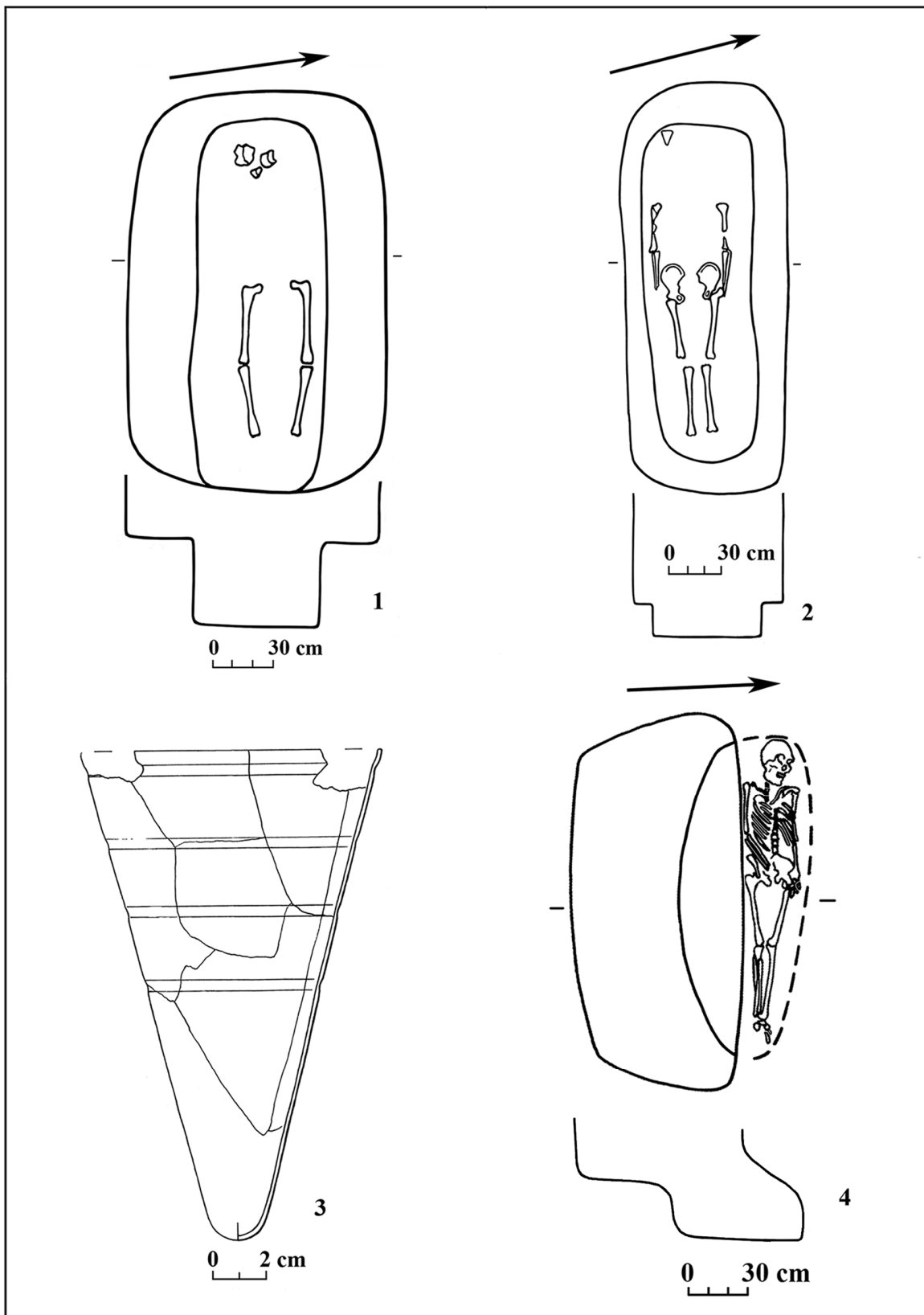

Fig. 5. Brăviceni. Planul și inventarul mormintelor 105 (1), 108 (2, 3) și 147 (4).

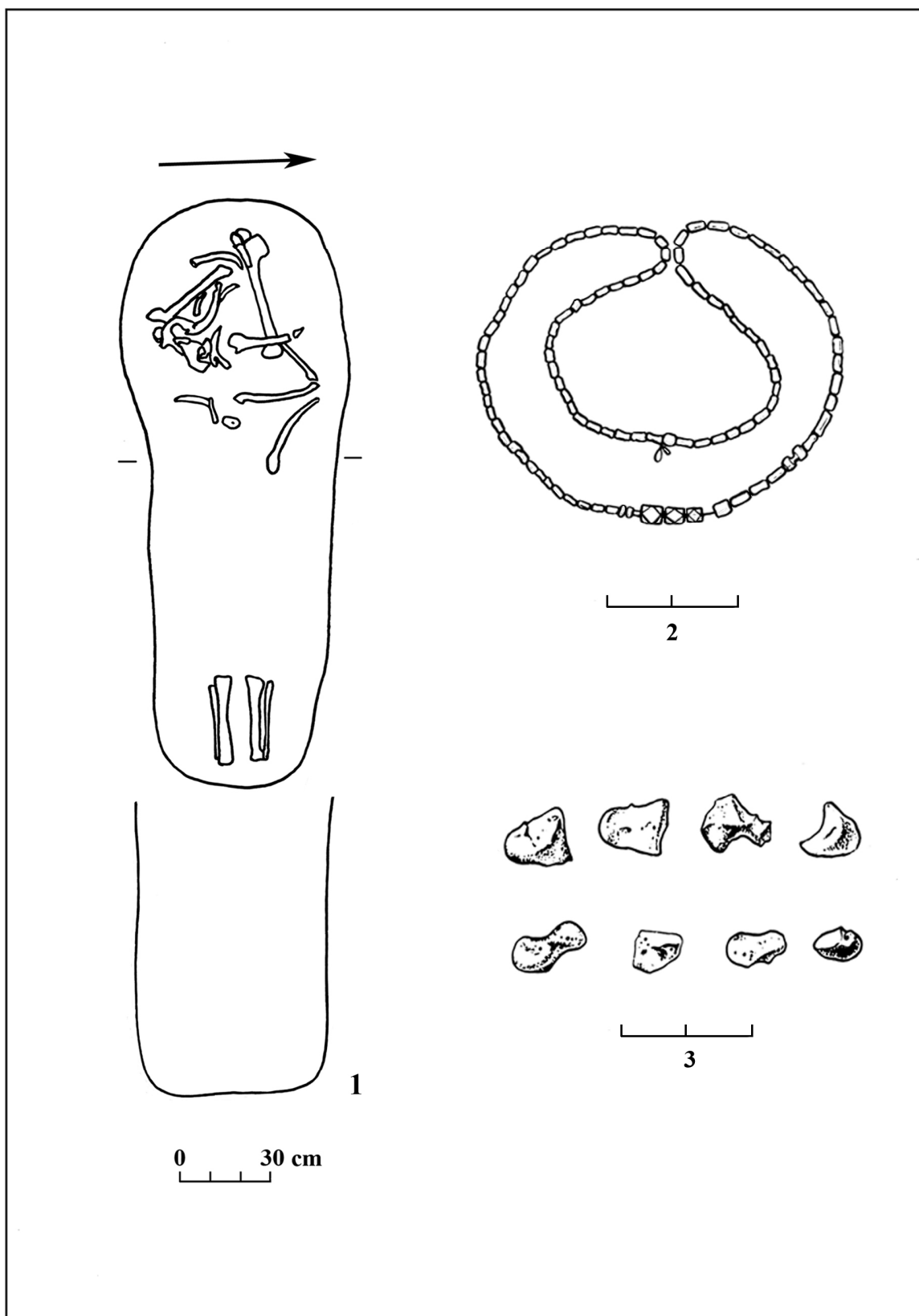

Fig. 6. Brăviceni. Planul și inventarul mormântului 135.

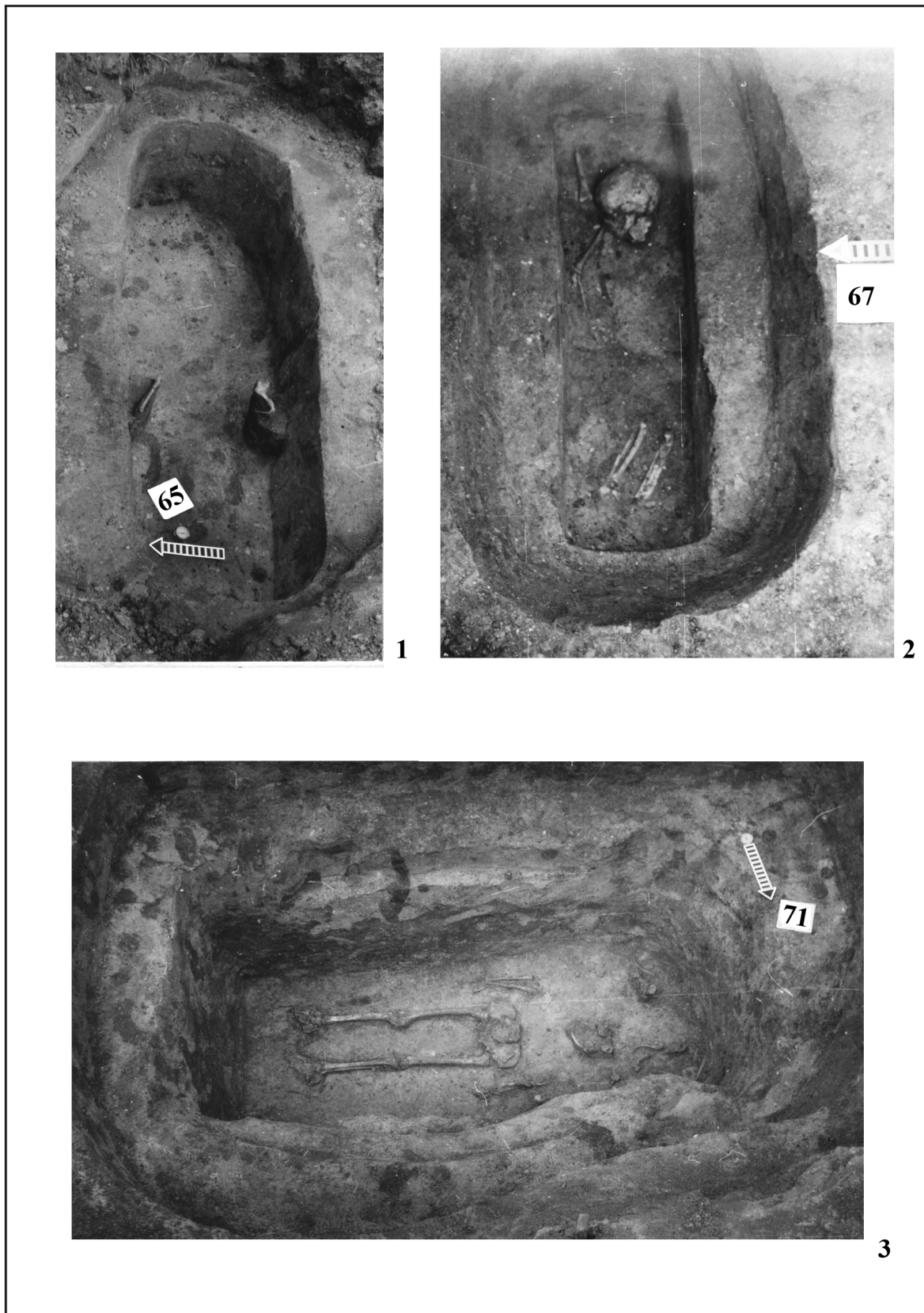

Fig. 7. Brăviceni. Mormintele 65 (1), 67 (2) și 71 (3) in situ.

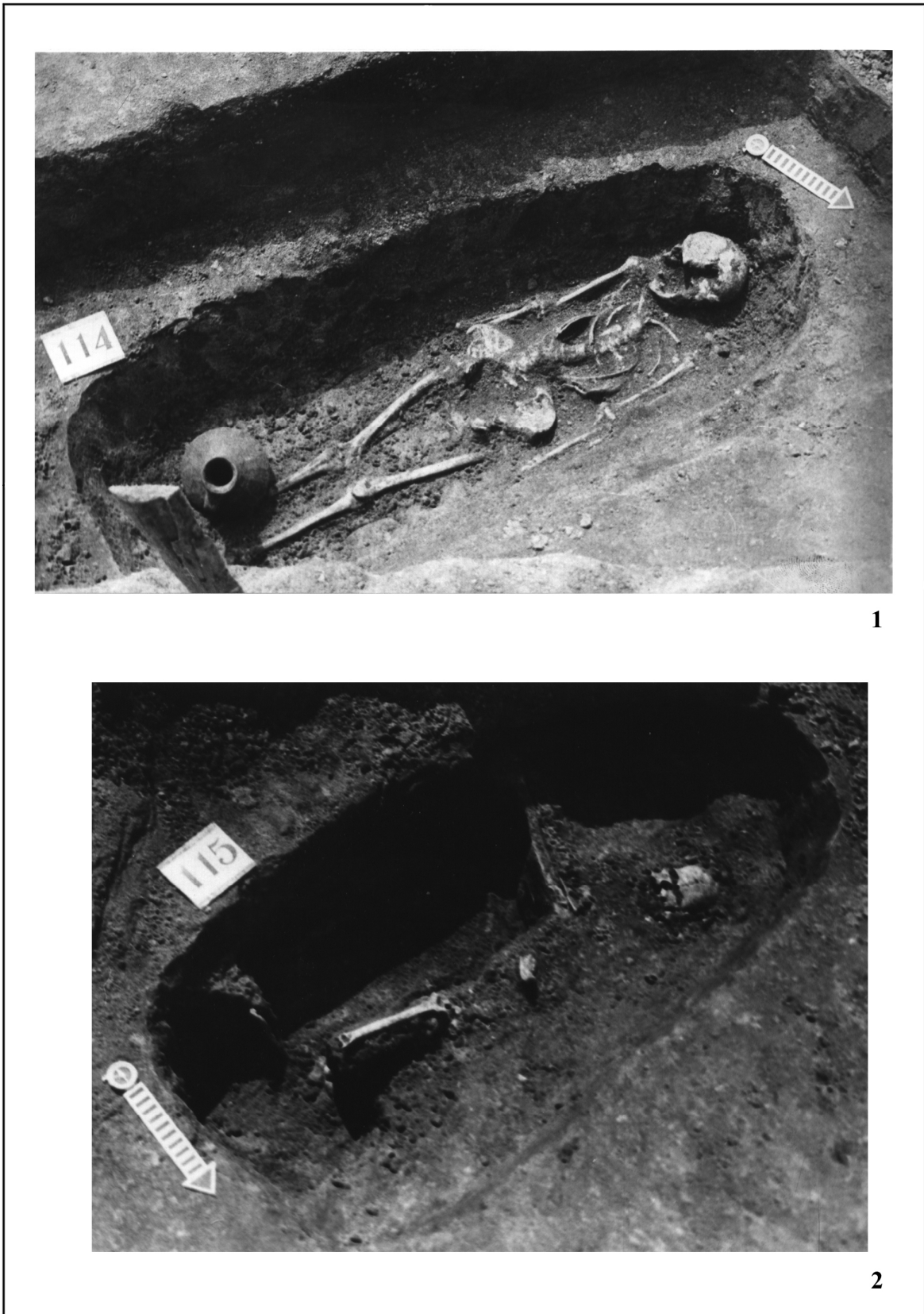

Fig. 8. Brăviceni. Mormintele 114 (1) și 115 (2) in situ.

WEST-EAST ORIENTED BURIALS IN THE NECROPOLIS
OF A SÂNTANA DE MUREȘ-ČERNJACHOV TYPE AT BRĂVICENI AS PROOFS
OF THE SPREADING OF CHRISTIANITY IN GOTHIA

ABSTRACT

The Brăviceni cemetery (Orhei county, Republic of Moldova) is among the important archaeological discoveries of a Sântana de Mureș-Černjachov type in the Prut-Nistru area. Discovered in the winter of 1977, due to some building activities, this funeral complex was investigated by Vasile Grosu in 1977, 1980 and 1981. He discovered 181 (?) graves and among them 1 of cremation and 180 of inhumation, as well as 53 pits with cult characteristics.

Like other Sântana de Mureș-Černjachov necropolises, the majority of the inhumation graves at Brăviceni belong to two main orientations, W-E and N-S, respectively, each of them showing slight deviations. The proportions of the two categories of graves differ very much, the W-E oriented ones being more numerous. It was established that, of 160 funeral complexes with a precise orientation, 89, that is, 55.6%, are W-E oriented, and 56, representing 35%, are N-S oriented. In addition, 6 graves were placed NE-SW, 6 – NW-SE, 2 – E-W and 1 – S-N. The depth of the Brăviceni W-E oriented graves vary very much, from 0.4 to 2.7 m, with reference to the present surface of the ground. By calculating the average depths of the graves with a W-E orientation and of those oriented N-S, we have established that they are not bigger for the first category of inhumations, although the difference among them is not as clear as it is in other similar necropolises.

The Brăviceni graves can be divided into 3 distinct groups, if we assess them according to the way they were dug and arranged. (1) The most numerous and the most characteristic graves in most Sântana de Mureș-Černjachov cemeteries represent inhumations in simple pits. This type of grave consists of an ordinary pit of a rectangular form with round corners, the size of the grave corresponding to the size of the skeleton in it. (2) The second group of funeral complexes is represented by tombs with ledges (“thresholds”). At Brăviceni, 52 inhumations with such arrangements were discovered, among which 33 are W-E oriented, 16 – N-S, 1 – W-E, 1 – NE-SW, 1 – NW-SE. The ledges were arranged along the walls or the entire perimeter of pits, and they are of diverse height and width. There are cases of such arrangements on one, or on three sides. (3) The third type of funeral arrangement is represented by only one inhumation, in grave No. 147. The pit shows a rectangular W-E-oriented plan, with a niche on the northern side, 0.25 m in size, where the body of a mature person was placed.

Among the 180 inhumation graves discovered in the Brăviceni necropolis, we established the existence of 4 graves that contained 2 skeletons each. Those graves are W-E oriented. In one grave (No. 90), the remnants of mature persons were found. In each of the other 3 (Nos. 18, 115, 168), the skeletons of a child and a mature person were identified. The majority of the deceased, regardless of orientation, were placed on their backs, with hands close to body and with stretched legs. In regard to the W-E oriented tombs, it should be noted that a smaller number of skeletons have one of the arms stretched along the body: the left arm in the case of graves 19, 26, 62 and 133, and the right arm in the case of graves 13, 44, 59, 123 and 145; the other arm is bent at the elbow, and the hand is placed on the pelvis. Two bodies were placed on their backs, in a stretched position, with both arms on the pelvis (Nos. 57 and 166). In another case, the body was placed on its back, with the right arm stretched along the body, the left arm being bent, with its hand on the pelvis bones, and the legs crossed at the shanks (No. 55). The skeleton of a child, whose bones were only partially preserved, had the legs bent at the knees and inclined to the left (No. 76).

At Brăviceni, as in other cemeteries of the Sântana de Mureș-Černjachov culture, a part of the inhumation graves were disturbed in antiquity. At least 36 (40%) of the 89 graves with W-E orientation belong to this category. It should be mentioned, that some skeletons were completely destroyed, whereas others only partially, appearing like heaps or agglomerations of bones on the pit's bottom, some of the bones being in anatomical connections, others scattered. A special case is represented by the complexes without any skeleton traces. That group includes nine burials, five of which have W-E orientation (43, 45, 73, 98 and 99), three – N-S (63, 64 and 100), and one – NW-SE (56). Judging by the small size of the pits, certain complexes (43, 63, 73, 98 and 100) could have been burials of children, whose skeletons decomposed completely. The others can represent completely destroyed inhumations (skeletons of which were not re-inhumated), or rather cenotaphs. An essential feature of W-E oriented graves of the Sântana de Mureș-Černjachov cemeteries is the general lack of grave-goods, especially of food offerings. At Brăviceni, at least 65 funerary complexes of 89 with certain W-E orientation had no inventory at all, which represents about 71%. In reality, the numerical ratio of Brăviceni graves without any goods is even higher, because this estimation did not include one grave (21), where only some horse teeth were unearthed, and five other burials, which contained only some scarce ceramic shards (18, 128, 156

and 166), or a little fragment of an unidentified bronze item (12). The majority of other W–E oriented graves had a very poor inventory, which basically consisted of adornments, garment accessories and/or drinking vessels.

The problematic of the W–E oriented Sântana de Mureș–Černjachov culture graves is of special interest for the research of some spiritual phenomena, which took place, during the 4th century CE and at the beginning of the next, among these numerous communities most which were probably ethnically mixed. It is a known fact that W–E oriented graves were unearthed already during the first investigations in the cemeteries of both eponymous sites, Sântana de Mureș and Černjachov, respectively, as well as in the Romaški necropolis. However, graves of that type have been found and interpreted as a separate funerary group only as late as the 1950s, when E. Symonovič studied and published the data from excavations in the Danilova Balka and Gavrilovka cemeteries. Taking into account, on one hand, the general lack of grave-goods, especially of food offerings, as well as other peculiarities and, on the other hand, some written sources regarding the process of evangelization of some "barbarian" communities of Eastern Europe, Symonovič presumed, that the graves under discussion reflected conversion to Christianity among some of the Černjachov-culture bearers. Researchers such as J. Kucharenko, G. Fedorov, E. Rikman, B. Mitrea, C. Preda, I. Ioniță, K. Horedt, D. Teodor și O. L. Șovan totally joined the opinion that W–E directed graves of Sântana de Mureș–Černjachov type of necropoles belonged to Christian proselytes. Other scholars, including N. Macynska, N. Zugravu, V. Sedov și B. Magomedov, shared a different view, considering the head-west-oriented graves of the same type of necropoles as being determined by possible development of special family and local traditions, possibly linked with pagan solar beliefs, or based on the influences of Scythian-Sarmatian, Slavic, or late Scythian populations. Simultaneously, there are archaeologists, such as G. Diaconu, C. Opreanu, V. Bierbrauer and M. Ščukin, who doubted the Christian character of the inhumations, without providing any other explanation of their origin.

As far as we are concerned, the hypothesis of a Christian belonging of inhumations belonging to the Sântana de Mureș–Černjachov culture that were described above appears to be the most plausible one, although finds that could decisively sustain such a conclusion are still missing. The orientation of burials in keeping with a W–E axis and the general absence of food offerings in the graves of Gothia and of the former Dacia province is the main argument at hand that supports our conclusions. Another important argument indicating a Christian belonging for W–E oriented graves of the Sântana de Mureș–Černjachov culture is their dating. On the basis of recent finds, the earliest W–E oriented graves appeared approximately in the middle of the 4th century CE, they became more frequent in the following decades, and especially towards the end of that century and during the next. It is important to point out that, chronologically, the earliest W–E oriented Christian graves of the Roman cemeteries of Ságvár, Mangalia (Callatis) and Piatra Frecăței (Beroe) were dated to the second quarter of the 4th century, but the majority of such graves were dated to the second half of that century, or to the following centuries. Thus, in regard to the dating of W–E oriented graves, the situation in Gothia does not actually look different from the general situation in the Roman Empire, whose biggest part was covered by Christianity only after the Edict of Mediolanum (AD 313) that paved the way for Christianity to become the dominant religion.

Besides the archaeological arguments (which are not indubitable), there are written sources that prove to be quite conclusively supporting the hypothesis of the Christian character of the W–E oriented graves of the Carpathian-Danubian and North-Pontic Gothia. According to some literary attestations, Goths and other populations that inhabited vast East European territories in the 3rd–4th centuries CE had got acquainted with the mysteries of Christianity starting with the middle of the 3rd century CE. The number of written sources regarding the spreading of Christianity *extra fines*, including Gothia, increased after the issue of the Mediolanum Edict of AD 313, by which the new religion was officially accepted in the Empire. The writings of several Roman-Byzantine authors reveal that the missionary activity in North-Danubian territories controlled by the Goths grew in intensity especially after the peace settlement of 332 between Constantine the Great and Ariarich, a leader of the Visigoths. Actually, the period between the settlement of the 332 *foedus* and the great invasion of the Huns (AD 375–376) was a relatively stable and an economically prosperous one, as Gothic tribes and local populations north of the Danube and of the Black Sea were able to benefit from material, technical and spiritual values of the Roman civilization. Transferred Christian clerks, or those coming from Balkan or Asian provinces of the Empire played especial role in the acculturation of „barbarians”. One of the most famous of numerous propagators of the new religion in North-Danubian Gothia was the Arian bishop Ulphila, whose prodigious missionary and cultural activity was described by many ancient authors, outstanding among them being the clerical Latin writer Auxentius of Durostorum, author of the well-known *Vita Ulfilae*. The Act of Martyrdom of Saint Sava the Goth represents the document of supreme value that confirms the presence of Christians in regions north of the Lower Danube in the third quarter of the 4th century CE. Several documents of that epoch contain information about Sava's and other Christians' sufferings due to cruel persecutions by Gothic kings like Athanaric, Vingurich and Ingurich, during the reigns of Emperors Valentinian I, Valens and Gratianus. Such facts indicate that Gothia's Christian church did not collapse after

the departure of Ulphila and his followers for Moesia Inferior; on the contrary, in the third quarter of the 4th century the regions controlled by the Visigoths to the north of the Lower Danube even experienced ascension of Christianity.

Although in a limited number, there are literary attestations of the conversion to Christianity of „barbarians” north of the Lower Danube in the period after the great invasion of Huns (375–376). The sources under discussion indicate that Christian missionary work continued successfully in that area towards the end of the 4th century CE and at the beginning of the next. The written documents regarding the spreading of Christianity in Gothia could be considered as solid arguments in favor of the idea that the W–E oriented graves of the Brăviceni cemetery and of other cemeteries of the Sântana de Mureș–Černjachov culture belonged to Christians. Nevertheless, several aspects linked to those funerary complexes, such as ethnic and chronological affiliations, still remain subjects for future investigations.

LIST OF FIGURES

- Fig. 1. Brăviceni. General layout of the cemetery.
- Fig. 2. Brăviceni. Plan and inventory of graves 19 (1, 2) and 20 (3).
- Fig. 3. Brăviceni. Plan and inventory of graves 24 (1), 25 (2, 4) and 26 (3).
- Fig. 4. Brăviceni. Plan and inventory grave 71.
- Fig. 5. Brăviceni. Plan and inventory graves 105 (1), 108 (2, 3) and 147 (4).
- Fig. 6. Brăviceni. Plan and inventory of grave 135.
- Fig. 7. Brăviceni. Graves 65 (1), 67 (2) and 71 (3) *in situ*.
- Fig. 8. Brăviceni. Graves 114 (1) and 115 (2) *in situ*.